МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота магістра

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Виконала: магістрантка 2-го курсу,
групи 8.2313-ср-з-дн
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.М. Трофименко

Керівник: доцент кафедри філософії,
публічного управління та соціальної
роботи, доцент, к.філос.н. Ель Гуессаб К.

Рецензент: професор кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
доцент, д.філос.н. Масюк О.П.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І. Бутченко
«_____»_____2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРАНТЦІ

Трофименко Аліні Михайлівні
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1.Тема роботи: Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб похилого віку
керівник роботи Ель Гуессаб Карім, к.філос.н., доцент
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «11» березня 2024 року № 434-с

2.Строк подання магістрантом роботи: 27 лютого 2025 року

3.Вихідні дані до роботи: Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. Київ : Каравела, 2017. 366 с.; Мацкевіч Ю. Р. Соціальний захист людей похилого віку в Україні : навч. посіб. для ВНЗ. Запоріжжя, 2014. 336 с.; Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. Київ : Знання, 2014. 575 с.; Карпенко О. Г., Романова Н. Ф. Теорія та практика соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Слово, 2015. 408 с

4.Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): 1. Проаналізувати історію дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку. 2. Уточнити основні поняття дослідження. 3. Визначити принципи та методи дослідження. 4. Охарактеризувати внутрішньо переміщених осіб похилого віку як клієнтів соціальної роботи. 5. Визначити специфіку інтеграції осіб похилого віку засобами соціальної адаптації у приймаючих громадах. 6. Проаналізувати закордонний досвід соціальної адаптації вимушених переселенців. 7. Провести порівняльний аналіз особливостей реалізації програм соціальної адаптації. 8. Розробити програму соціальної адаптації осіб похилого віку у приймаючий громаді.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

_____
_____
_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посадаконсультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Ель Гуессаб К., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	06.05.2024	06.05.2024
Розділ 2	Ель Гуессаб К., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	05.08.2024	05.08.2024
Розділ 3	Ель Гуессаб К., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	04.11.2024	04.11.2024

7. Дата видачі завдання 28 квітня 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Лютий -березень 2024	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2024	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2024	*виконано*
4.	І розділ	Травень – липень 2024	*виконано*
5.	ІІ розділ	Серпень-жовтень 2024	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Листопад-грудень 2024	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Січень 2025	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Лютий 2025	*виконано*

Студент _____ А.М. Трофименко

Керівник роботи _____ Ель Гуессаб К.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С. Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 81 сторінок, 65 позиції у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, АДАПТАЦІЯ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ, ЛЮДИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Мета дослідження: всебічний аналіз процесів соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку та розробка ефективних програм їх адаптації в нові соціально-культурні середовища.

Об'єкт дослідження: внутрішньо переміщені особи похилого віку.

Предмет дослідження: процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку.

Методи дослідження: об'єктивний, історичний, системного підходу.

Гіпотеза: успішна соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб похилого віку значною мірою залежить від комплексної підтримки з боку державних і громадських інституцій, а також від рівня соціальної інтеграції у приймаючі громади.

Висновки: 1. Люди похилого віку є специфічною категорією клієнтів соціальної роботи, які потребують особливого підходу через фізичні, психологічні та соціальні зміни, характерні для цього життєвого періоду. 2. Якість соціальної адаптації осіб похилого віку залежить від ефективної координації між усіма учасниками процесу адаптації; доступу до медичних та соціальних послуг, включаючи мобільні медичні бригади; залучення ВПО до економічної діяльності через програми працевлаштування; соціальна інтеграція через культурні заходи, клуби за інтересами та волонтерську діяльність; психологічна підтримка та створення умов для збереження соціальних зв'язків. 3. Реалізація програм соціальної адаптації сприятиме не лише інтеграції переселенців у нові громади, а й зміцненню соціальної згуртованості. Це допоможе уникнути можливих конфліктів, забезпечити підтримку та створити стійку систему допомоги для внутрішньо переміщених осіб похилого віку.

SUMMARY

The qualification work consists of 81 pages, 65 sources in the list of references.

SOCIAL ADAPTATION, ADAPTATION, INTERNALLY DISPLACED PERSONS, OLDER PEOPLE

The purpose of research is to comprehensively analyze the processes of social adaptation of internally displaced older persons and develop effective programs for their adaptation to new socio-cultural environments.

The object of research is the internally displaced older persons.

The subject of research is the process of social adaptation of internally displaced older persons.

The research methods include objective, historical, and systematic approach.

Hypothesis: the successful social adaptation of internally displaced older persons largely depends on comprehensive support from state and public institutions, as well as on the level of social integration into host communities.

Conclusions: 1. Older people are a specific category of social work clients who require a special approach due to the physical, psychological, and social changes that are characteristic of this life stage. 2. The quality of social adaptation of older people depends on effective coordination between all participants in the adaptation process; access to medical and social services, including mobile medical teams; involvement of IDPs in economic activities through employment programs; social integration through cultural events, hobby clubs and volunteer activities; psychological support and creation of conditions for maintaining social ties. 3. The implementation of social adaptation programs will not only help to integrate IDPs into new communities, but also strengthen social cohesion. This will help to avoid possible conflicts, provide support and create a sustainable system of assistance for internally displaced older people.

ЗМІСТ

ВСТУП…….3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ …….6
1.1. Історія дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку……...6
1.2. Уточнення основних понять дослідження: «адаптація», «соціальна адаптація», «люди похилого віку», «внутрішньо переміщені особи»…….18
1.3.Принципи та методи дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку……..25
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ……...29
2.1. Внутрішньо переміщені особи похилого віку як клієнти соціальної роботи…….29
2.2. Інтеграція осіб похилого віку засобами соціальної адаптації у приймаючих громадах……..35
2.3. Закордонний досвід соціальної адаптації вимушених переселенців…….51
РОЗДІЛ 3 ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ…….63
3.1. Особливості реалізації програм соціальної адаптації: порівняльний аналіз……...63
3.2. Програма соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку в приймаючих громадах……68
ВИСНОВКИ……...72
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ……..75

ВСТУП

У сучасних умовах соціальних трансформацій, спричинених військовими конфліктами та іншими кризовими явищами, проблема соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку набуває особливої актуальності. Ця категорія населення є однією з найбільш вразливих через поєднання факторів, що включають втрату звичного середовища проживання, розрив соціальних зв'язків, погіршення фізичного та психоемоційного стану. Внутрішньо переміщені особи похилого віку стикаються з подвійним тягарем: необхідністю пристосування до нових умов життя та одночасним подоланням викликів, пов'язаних із віковими змінами.

Актуальність дослідження обумовлена збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні внаслідок збройного конфлікту на сході країни та анексії Криму. Відповідно до офіційних даних, значну частину цих осіб становлять люди похилого віку, які потребують особливого підходу до організації соціальної підтримки та інтеграції у нові громади. Забезпечення ефективної адаптації цієї категорії населення є важливою складовою державної політики у сфері соціального захисту та прав людини.

Об'єктом дослідження виступають внутрішньо переміщені особи похилого віку.

Предметом дослідження є процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку.

Проблемна ситуація полягає у складнощах соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку в умовах сучасних соціально-політичних викликів в Україні. Внаслідок збройного конфлікту на сході країни та анексії Криму значна частина населення була змушена покинути свої домівки, і серед них особливо вразливою є категорія людей похилого віку. Вони стикаються з подвійним тягарем: необхідністю адаптації до нових соціально-культурних умов і водночас подоланням вікових фізичних, психологічних та соціальних обмежень.

Внутрішньо переміщені особи похилого віку часто втрачають звичне соціальне оточення, що призводить до соціальної ізоляції, зниження рівня інтеграції в приймаючі громади, погіршення психоемоційного стану та якості життя. Сучасні державні програми підтримки ВПО в Україні не завжди враховують специфіку потреб осіб похилого віку, що створює додаткові бар'єри для їхньої успішної адаптації.

Недостатня розробленість ефективних методів і механізмів підтримки внутрішньо переміщених осіб похилого віку ускладнює їх інтеграцію в нове середовище, обмежує доступ до необхідних соціальних і медичних послуг, що в довгостроковій перспективі може сприяти зростанню соціальної напруги в суспільстві. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження процесів соціальної адаптації цієї категорії населення та розробки ефективних стратегій їхньої підтримки й інтеграції.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі процесів соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку та розробці ефективних програм їх адаптації в нові соціально-культурні середовища.

Мета роботи обумовлює наступні *завдання:*

– проаналізувати історію дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку;

– визначити основні поняття дослідження: «адаптація», «соціальна адаптація», «внутрішньо переміщені особи», «люди похилого віку»;

– визначити принципи та методи дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку;

– охарактеризувати людей похилого віку як клієнтів соціальної роботи;

– визначити специфіку інтеграції осіб похилого віку засобами соціальної адаптації у приймаючих громадах;

– проаналізувати закордонний досвід соціальної адаптації вимушених переселенців;

– провести порівняльний аналіз особливостей реалізації програм соціальної адаптації;

– розробити програму соціальної адаптації осіб похилого віку у приймаючий громаді.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що успішна соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб похилого віку значною мірою залежить від комплексної підтримки з боку державних і громадських інституцій, а також від рівня соціальної інтеграції у приймаючі громади. Забезпечення доступу до медичних, соціальних та психологічних послуг, активне залучення до громадського життя та збереження соціальних зв'язків сприяють підвищенню рівня адаптації та якості життя цієї категорії населення.

Також передбачається, що на ефективність адаптаційних процесів впливають індивідуальні чинники, такі як рівень освіти, стан здоров'я, попередній життєвий досвід, а також наявність підтримки з боку родини та соціального оточення. Умови, створені приймаючими громадами, та ефективність державної політики щодо підтримки ВПО можуть істотно змінювати характер адаптаційного процесу та сприяти або ускладнювати інтеграцію осіб похилого віку у нове соціальне середовище.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

1.1. Історія дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку

Феномен старіння давно привертає увагу дослідників людської поведінки, але лише в останні десятиліття систематичне вивчення процесів адаптації осіб похилого віку стало активним напрямом соціальних наук. Зростання тривалості життя і збільшення чисельності людей похилого віку вимагає ретельного аналізу їхнього соціального становища та умов інтеграції.

Історичний розвиток досліджень соціальної адаптації осіб похилого віку можна поділити на кілька етапів. Перший етап охоплює початкові спроби вивчення адаптації в контексті загальної соціології та психології, де акцент робився на індивідуальних реакціях на зміни соціального середовища. У цей період домінували біологічні та психологічні моделі старіння, що розглядали адаптацію як пасивний процес пристосування до змін. Наприклад, ранні роботи, такі як праці Еріка Еріксона, фокусувалися на психосоціальних стадіях розвитку, де старіння вважалося завершальним етапом життєвого циклу.

Другий етап пов’язаний із зростанням інтересу до соціальних аспектів старіння, коли дослідники почали визнавати важливість соціальних зв’язків та підтримки у процесі адаптації. З’являються теорії активного старіння, що підкреслюють значення участі осіб похилого віку в громадському житті та підтримці соціальної активності. Роботи таких авторів, як Роберт Хавіггерст, акцентували увагу на важливості залучення людей похилого віку до соціальних взаємодій та розвитку нових ролей у суспільстві.

На третьому етапі, що розпочався наприкінці XX століття, дослідження адаптації осіб похилого віку стали інтегрувати міждисциплінарні підходи,

включаючи соціологію, психологію, економіку та політику. Виникає поняття соціальної інтеграції як ключового чинника успішного старіння, що передбачає активну участь осіб похилого віку у житті громади, доступ до ресурсів та послуг, а також забезпечення правової та соціальної захищеності. Важливий внесок у цей період зробили дослідження Ларсона та Лафліна, які підкреслили роль економічної стабільності та політичної участі у процесах адаптації.

Особливу увагу в сучасних дослідженнях приділяють адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку, що є відносно новим напрямом у соціальних науках. Внутрішня міграція, спричинена збройними конфліктами, природними катастрофами чи економічними кризами, створює додаткові виклики для осіб похилого віку, які змушені адаптуватися до нових умов життя в умовах стресу та втрати звичного соціального середовища. Зокрема, дослідження, проведені в Україні після початку збройного конфлікту на сході країни, демонструють, що внутрішньо переміщені особи похилого віку стикаються з особливими труднощами у доступі до медичних послуг, житла та соціальної підтримки.

У дослідженні Токугави адаптація осіб похилого віку розглядається як багаторівневий процес, що включає біологічні, психологічні та соціальні аспекти. Автор зазначає, що адаптація є не лише процесом пристосування, але й активною взаємодією індивіда із середовищем. У роботі Лі Лу підкреслюється важливість розділення адаптації на три виміри: адаптація до роботи, інтерактивна адаптація та загальна адаптація. Ці підходи дозволяють краще зрозуміти складність процесу адаптації осіб похилого віку [65].

Сє Хунмей виділяє два основні аспекти адаптації: психологічну адаптацію, що стосується емоційного стану та психічного здоров’я, та соціально-культурну адаптацію, яка охоплює пристосування до соціальних норм, поведінки та звичаїв. Ці аспекти є особливо важливими для внутрішньо переміщених осіб похилого віку, які стикаються з новими культурними та соціальними викликами. Аналізуючи дані польових досліджень, автор виявляє, що внутрішньо переміщені особи похилого віку мають нижчий рівень адаптації порівняно з

молодшими групами через обмеження у фізичній мобільності та стійкі соціальні зв’язки у попередніх громадах.

У роботах Раакель Санс Вальє аналізується процес адаптації до нових життєвих умов через призму взаємодії з родиною, громадою та соціальними службами. Автор акцентує увагу на важливості створення підтримуючого середовища, яке сприяє успішній інтеграції осіб похилого віку в нові громади. Дослідження вказують на те, що активна участь громадських організацій, таких як волонтерські рухи та соціальні служби, значно полегшує процес адаптації для внутрішньо переміщених осіб.

Розвиваючи ідеї Д. Беррі, Р. Борхіс, Л.С. Муасе, С. Перро та С. Сенекаль запропонували «інтерактивну модель аккультурації», в якій розглядаються різні динамічні контексти відповідності або невідповідності між макро- та мікропоказниками соціальної адаптації мігрантів. Контексти відповідності дослідники назвали консенсусними (до них відносяться ситуації, в яких суспільство як система і окремі особи/групи дотримуються сумісних аккультураційних орієнтацій; наприклад, домінуюче співтовариство підтримує стратегію інтеграції мігрантів, які, в свою чергу, також вибирають цю модель адаптації). Якщо приймаюче суспільство і мігранти підтримують протилежні стратегії, то такі контексти дослідники називають проблемними (наприклад, мігранти налаштовані на інтеграцію в приймаюче співтовариство, тоді як останнє схиляється до їх асиміляції). Якщо прийняті на макро- і мікрорівнях стратегії аккультурації перебувають у протиріччі, то це породжує конфліктні ситуації або зрив взаємодії (наприклад, якщо приймаюче суспільство намагається асимілювати мігрантів, які, навпаки, намагаються сепаратизуватися і створити автономний етнокультурний анклав). Найгіршим сценарієм розвитку взаємин між приймаючим співтовариством і мігрантами є вибір ними стратегій ексклюзії (на макрорівні) і маргіналізації (на мікрорівні), оскільки в цьому випадку зникає можливість їх взаємодії і формуються «паралельні світи», в яких вони існують незалежно один від одного. Соціальна ексклюзія проявляється в нетолерантному ставленні до мігрантів, неповазі до їх культури, масовому небажанні бачити їх

членами свого суспільства, а в крайньому випадку — в політиці депортації мігрантів на батьківщину [56, с.213].

Представимо комплексний аналіз факторів і бар'єрів соціальної інтеграції як оптимальної адаптаційної стратегії вимушених мігрантів.

До факторів соціальної адаптації вимушених мігрантів можна віднести такі об'єктивні та суб'єктивні характеристики:

1. Релевантність соціокультурних систем постачаючого та приймаючого суспільств (А. Шютц), яка проявляється в схожості мовного, релігійного, культурного, ментального, історичного контекстів існування мігранта до та після переселення. У цьому випадку можна говорити про відсутність (або незначне проявлення) «культурної дистанції» чи «культурного конфлікту» між постачаючим та приймаючим суспільствами. Застосовуючи це до української ситуації, можна припустити, що вимушені мігранти з Донбасу, які переселилися в східні регіони країни, де в соціокультурному плані незначно відрізняється культурний контекст покинутого дому (домінуючою релігією є православ'я, а історичне минуле відповідає історії Донбасу), потрапляють в умови, що сприяють їхній соціальній інтеграції [33, с.23].

2. Соціоекономічний фактор, що включає наявність житла (суспільного, орендованого чи власного), «конвертованої» або затребуваної на новому місці проживання спеціальності, роботи та доходів, що дозволяють мігрантам відчувати себе фінансово захищеними та незалежними.

3. Тривалість перебування в приймаючому/локальному суспільстві (темпоральний показник). На думку В. Мукмеля, «тривалість перебування на новому місці проживання (відповідно, накопичений соціальний, культурний та матеріальний досвід), є визначальними факторами успішності адаптації представників мігрантських меншин». Чим довше мігранти перебувають в соціокультурних умовах приймаючого суспільства, тим звичнішим для них стає образ життя оточуючих людей, тим більшою ймовірністю вони зможуть з часом відчути себе «на своєму місці». За даними моніторингу Міжнародної організації з міграції (червень 2018 р.), понад 62% вимушених мігрантів з Донбасу та Криму

перебувають на новому місці проживання понад три роки. Лише 28% висловили бажання повернутися на старе місце проживання після завершення конфлікту.

4. Отримання статусу вимушених переселенців, місцевої прописки та громадянства, що «має як важливе символічне (визнання людини «своєю»), так і ще більш важливе практичне значення: наявність міської прописки — це умова легального працевлаштування та отримання соціальних пільг». Набуття мігрантами громадянства чи офіційного статусу вимушено переміщеної особи (ВПО) зміцнює відчуття приналежності до приймаючого суспільства та відкриває можливість брати участь у різних організаціях, громадських структурах і, як наслідок, впливати на події, що відбуваються [33, с.24].

З іншого боку, специфіку внутрішньої вимушеної міграції в Україні можна помітити в тому, що, хоча офіційний статус внутрішньо переміщеної особи надає певні фінансові пільги, одночасно він посилює відчуженість мігрантів від приймаючого суспільства і викликає у багатьох з них відчуття приниженості. Крім того, цей статус позбавляє мігрантів деяких громадянських прав, таких як виборче право або право на вільне пересування, що не може сприяти їх соціальній адаптації. Тим не менш, за даними моніторингу, проведеного Міжнародною організацією з міграції, близько 95% вимушених мігрантів вже отримали статус внутрішньо переміщеної особи.

5. Громадянська/політична участь (участь у місцевих і національних виборах, в діяльності політичних партій і профспілок, публічних акціях і демонстраціях, у місцевих радах і волонтерських організаціях), що посилює відчуття приналежності мігранта до приймаючого суспільства. Рівень громадянської активності мігрантів доцільно оцінювати не лише за фактом реальної участі, а й за бажанням мігрантів брати участь в суспільному житті країни. Наприклад, за даними дослідження 2017 р., у виборах Президента України брали участь 8,5% вимушених переселенців, у виборах до Верховної Ради — 6,3%, у місцевих виборах 2015 р. — 3,9%. При цьому, за словами мігрантів, вони не брали участі в цих виборах через відсутність такої можливості (38%, 40,9% і 41,6% відповідно). У східних областях України відсоток тих, хто

бажав би брати участь у виборах, але не мав такої можливості, виявився ще більш значним (62,5%, 66,8% і 67% відповідно).

6. Залученість у релігійні практики приймаючого суспільства. Відвідування церкви, участь у таїнствах, включення в життя церковної громади, читання духовної літератури, молитва можуть значно допомогти віруючим мігрантам у процесі адаптації до нових умов життя. Віра в Бога є потужним життєстверджувальним фактором, який може допомогти мігрантам почуватися впевненіше, прийняти життєву ситуацію, в яку вони потрапили, і, як наслідок, знайти в собі сили подолати труднощі адаптації. Як показали результати дослідження А. Кирилової, релігійна активність «має пряму кореляцію з бажанням стати «своїми» на новому місці проживання і зворотну – з відчуттям спільності з країною виходу».

7. Дисперсне проживання мігрантів серед населення приймаючого суспільства сприяє встановленню множинних зв’язків з домінуючою групою, що позитивно впливає на їх соціальну та структурну інтеграцію. Дисперсне проживання сприяє зняттю відчуття ізольованості та відчуженості від оточуючих, допомагає мігрантам почуватися «своїми» в локальному співтоваристві. Як показують результати досліджень, дисперсно проживаючі мігранти психологічно впевненіше себе почувають і, як наслідок, швидше справляються з труднощами адаптації порівняно з компактно проживаючими переселенцями.

8. Позитивне ставлення до мігрантів з боку нової референтної групи або, словами Д. Манчіні, позитивна «позиція приймаючого суспільства». Як вважає Н. Мастикова, чим більш заможним і економічно успішним є суспільство, тим більш терпимим воно буде до мігрантів. Окрім економічного, слід додати політичний параметр толерантності: чим більш політично стабільним є суспільство, тим м’якше воно реагуватиме на міграційні процеси; чим вищою є політична культура представників приймаючого суспільства, тим коректніше буде їхня поведінка щодо мігрантів. За результатами міжнародних досліджень, більш заможні та політично стабільні держави демонструють вищий рівень

толерантності до мігрантів. Окрім фактора економічної та політичної стабільності, важливе значення має загальний рівень довіри в країні: чим більш довірливим є суспільство, тим менш ворожим воно буде до мігрантів [33, с.26].

Ставлення приймаючого суспільства до мігрантів може бути неоднорідним у різних регіонах країни, що дає підстави говорити про більш привабливі та менш привабливі для мігрантів «зони тяжіння». Наприклад, за результатами моніторингу 2015 року, понад 71% вимушених мігрантів з Криму та зони збройного конфлікту на Донбасі відчували хороше ставлення з боку оточуючих, 22,3% – нейтральне і лише 6,5% – погане. При цьому найкраще ставлення зі сторони приймаючої громади відчували мігранти в центральних областях України (більше 88%), а найгірше – в західних (більше 24%).

9. Урбанізований контекст адаптації (просторовий показник). «Інтеграція мігрантів у приймаюче суспільство в слабоурбанізованому середовищі відбувається значно повільніше, ніж в урбанізованому», що, на думку соціологів, може бути пов’язано з вищим рівнем нетерпимості сільського населення до «чужаків», а також з тим, що в місті у мігрантів більше можливостей для пошуку роботи і «знаходження свого місця в новому оточенні».

10. Соціально-демографічні характеристики, такі як вік, стать, освіта, наявність/відсутність родини, значно впливають на процес соціальної адаптації/інтеграції вимушених мігрантів. Швидшій адаптації сприяють: середньо-молодий вік (пенсіонерам набагато складніше пристосуватися до нових умов життя); наявність середньо-спеціальної або вищої освіти (що пов’язано з наявністю професійних навичок, які дозволяють знайти роботу на новому місці проживання і, як наслідок, інтегруватися в приймаюче суспільство); наявність родини, яка підтримує і стимулює пошук варіантів соціально-економічної інтеграції. Чоловіки швидше адаптуються, а жінки довше переживають прив’язаність до попереднього місця проживання, що заважає їм психологічно налаштуватися на необхідність пристосування до нових умов життя.

Сприяють соціальній адаптації міжгрупові або змішані шлюби між представниками приймаючого суспільства і мігрантами, що, в свою чергу,

впливає на розвиток їх почуття належності до приймаючого суспільства. Негативно впливає на процес соціальної адаптації мігрантів «розрив родини» (частина близьких родичів залишилась на попередньому місці проживання, частина мігрувала). Родина буде прагнути до возз'єднання, і є ймовірність, що це відбудеться на батьківщині мігрантів. Тобто факт розриву родини може налаштовувати мігрантів на повернення додому і не буде стимулювати адаптаційну активність.

11. Добровільний вибір нового місця проживання (що частково можливо навіть у випадку вимушеної міграції, оскільки завжди залишається можливість надати перевагу конкретному вектору переміщення – певному регіону/країні). Якщо мігрант переїжджає в місто/село, яке йому завжди подобалося, в яке він раніше приїжджав і може орієнтуватися в ньому, то йому буде легше звикнути до нового місця проживання.

Проаналізуємо зміст найбільш часто розглянутих у спеціальній літературі соціальних бар'єрів (або інгібіторів) адаптації/інтеграції мігрантів, які стримують її розвиток.

1. Наявність «культурного конфлікту» між постачаючим і приймаючим суспільствами, який, на думку Д. Манчіні, проявляється в високому ступені відмінностей у їх формах культури (мова, релігія, історичне минуле), що неминуче буде гальмувати процес адаптації вимушених мігрантів. Найбільш серйозною перепоною на шляху соціальної адаптації вимушених мігрантів є незнання мови приймаючого суспільств, що може спричинити труднощі у сфері працевлаштування, побуту і повсякденного спілкування. А. Гамбергер виділила кілька факторів, які впливають на процес оволодіння мовою приймаючого суспільства: 1) тривалість перебування в новому суспільстві (чим довше, тим краще оволодіння мовою); 2) освіта мігрантів (чим вища, тим швидше відбувається навчання новій мові); 3) вік (чим старша людина, тим складніше їй вивчити нову мову); 4) лінгвістична дистанція між мовами постачаючого і приймаючого суспільства (якщо рідна і нова мови належать до різних мовних груп, складніше буде оволодіти новою мовою); 5) географічна дистанція між

ними (чим більше простору розділяє рідне і нове місце проживання, тим довше триває навчання новій мові). Важливе значення має знайомство з мовою до переїзду, однак у випадку вимушеної міграції, яка найчастіше є раптовою та несподіваною, цей фактор може бути відсутнім [63].

Застосовуючи до української ситуації, можна припустити, що вимушені мігранти з Донбасу, які переселилися в західноукраїнські регіони, можуть зіткнутися з певними труднощами в процесі соціальної адаптації, причиною яких стане соціокультурна (мовна, релігійна, ментальна, історична) дистанція між постачаючим і приймаючим суспільствами. Що стосується мовної дистанції, то в цьому випадку її слід визнати незначною, оскільки, по-перше, російська та українська мови належать до однієї східнослов'янської мовної групи, по-друге, «експозиція мови» або знайомство з нею через масмедіа та систему освіти здійснювалося й до переїзду протягом тривалого часу; географічна відстань між Донбасом і західною Україною також не є значною.

2. Відсутність власного житла, роботи та стабільних доходів; існування за рахунок державних допомог, яких, як правило, не вистачає для забезпечення мігрантських сімей всім необхідним для життя (для купівлі одягу, хороших продуктів харчування, ліків, відпочинку). Відсутність фінансово-економічної впевненості у власній соціальній позиції може призвести до зриву або значної затримки соціальної адаптації вимушених мігрантів.

3. Просторова сегрегація або компактне проживання мігрантів, найчастіше в бідних або екологічно неблагополучних районах на околицях міста. Як показують результати соціологічних досліджень, компактність проживання в більшій мірі корелює з бажанням мігрантів повернутися на батьківщину, що свідчить про їх меншу інтегрованість у приймаюче суспільство, ніж у випадку мігрантів, які проживають дисперсно: «Вимушено переміщені особи, компактно проживаючі, в більшій мірі прагнуть повернутися додому (54%), порівняно з мігрантами, які проживають у квартирах або будинках (37%)» [64].

4. Ворожнече ставлення з боку приймаючого суспільства. Якщо приймаюче суспільство негативно ставиться до мігрантів як до соціальної групи,

що створює численні проблеми та підживлює соціальну напруженість, мігрантам буде важко інтегруватися в локальне співтовариство. У цьому контексті необхідно враховувати основні ідеї «інтерактивної моделі акультурації» Р. Борхіса, Л. С. Муасе, С. Перро і С. Сенекаля, в якій йдеться про ситуації конкордансу (узгодження моделей акультурації приймаючого суспільства та мігрантів) і дискордансу (невідповідності цих моделей). Дискорданс має місце в тому випадку, якщо, наприклад, мігранти орієнтовані на успішну адаптацію та інтеграцію в приймаюче суспільство, тоді як домінантна референтна група намагається сегрегувати або ізолювати їх як структурних маргіналів. У цьому випадку соціальна позиція мігрантів буде дуже хиткою, позбавленою підтримки, що призведе до затримки процесу адаптації до нових життєвих умов.

В. Мукомель підкреслює різницю між ворожими почуттями домінуючої більшості та соціальними діями, в яких ці почуття проявляються – різницю між фобіями та дискримінацією як фактичною поведінкою, спрямованою на ущемлення прав недомінантних груп. Якщо ворожі ставлення приймаючого суспільства переростають у дискримінаційні практики на ринку праці, в повсякденному житті, у сфері споживання, оренди житла чи соціальних послуг, це може призвести до зриву соціальної інтеграції мігрантів і їх подальшої ізоляції.

Н. Мастикова виявила закономірності ворожої поведінки членів приймаючого суспільства щодо мігрантів: 1) чим нижчий рівень благополуччя в суспільстві (чим нижчий ВВП), тим нетолерантніше суспільство щодо мігрантів (відчасті це пояснюється тим, що мігрантів сприймають як конкурентів, які претендують на суспільні блага та робочі місця, яких і так бракує); 2) жіноче населення приймаючого суспільства настроєне більш вороже щодо мігрантів, ніж чоловіче, що пов’язано з «зростаючою фемінізацією міграційних потоків» і, як наслідок, збільшенням жіночої конкуренції у сфері зайнятості.

5. Негативна дискурсивність масмедіа, в яких мігрантів презентують як неповноцінну соціальну групу, що потребує допомоги, заслуговує жалості та суспільної підтримки. Згідно з М. Фуко, Н. Феркла, П. Штромпке та іншими,

дискурсивність одночасно відображає і конструює соціальний світ. У масмедійній дискурсивності вербалізуються основні соціальні тенденції, іменуються соціальні феномени, «визначаються ситуації» (У. Томас). Масмедійна дискурсивність, у свою чергу, бере участь у відтворенні і перестверджені цих феноменів, транслюючи повідомлення про схвалювані суспільством моделі поведінки/взаємодії. Під впливом масмедіа приймаюче суспільство формує уявлення про вимушених мігрантів і засвоює їх медійні образи. Визначаючи вимушених мігрантів як претендентів на соціальні ресурси суспільства, масмедіа побічно впливають на формування до них презирливого і недоброзичливого ставлення з боку тих «своїх», які також сподіваються на соціальну допомогу [63].

Медійна дискурсивність може програмувати аудиторію на негативне сприйняття проблем вимушеної міграції через використання специфічної термінології з негативними конотаціями. Наприклад, в дискурс-дослідженні англійської преси було виявлено, що щодо міграції та мігрантів часто використовують терміни, які в масовій свідомості асоціюються з стихійним лихом (повінь мігрантів, хвиля міграції, потік мігрантів), що підсвідомо налаштовує людей сприймати це явище як катастрофу, яка приносить державі величезні матеріальні втрати.

6. Вимушеність/невільність переселення. У разі вимушеної міграції (невільність якої відображена вже в самій назві) цей фактор виявляється дуже впливовим. Якщо б у житті мігрантів не сталося певних подій, які змусили їх покинути рідне місце проживання, вони не опинилися б у ситуації необхідності пристосування до нових соціальних та економічних умов життя, що зазвичай відрізняються від звичних у гірший бік. Тому для них характерне початкове відторгнення і неприязнь до складеної ситуації як критичної та небажаної, що може значно затримати їх соціальну адаптацію і підживлювати бажання повернутися додому. Вимушеність міграції корелює з почуттям фрустрації, надзвичайно сильним почуттям незадоволення своїм становищем, причиною виникнення якого є матеріальні та фінансові втрати, втрата роботи і соціального

статусу, психологічні труднощі, пов’язані з необхідністю встановлення контактів з новим соціальним оточенням.

Вищезазначені фактори та бар’єри соціальної адаптації вимушених мігрантів можуть сприяти або перешкоджати успішному пристосуванню до нових соціальних умов життя. Знання і врахування цих факторів і бар’єрів може сприяти вдосконаленню відносин між локальним та мігрантським суспільствами, а також оптимізації адаптаційних практик мігрантів.

Успішній інтеграції мігрантів на цих рівнях можуть сприяти наступні фактори: релевантність соціокультурних систем постачаючого та приймаючого суспільств, тривалість перебування в приймаючому суспільстві, громадянська/політична участь, залученість у релігійні практики приймаючого суспільства, дисперсне проживання мігрантів, позитивне ставлення до мігрантів з боку нової референтної групи, урбанізований контекст адаптації.

Перешкоджати соціальній адаптації вимушених мігрантів можуть наступні бар’єри: наявність «культурного конфлікту» між постачаючим та приймаючим суспільствами, відсутність власного житла, роботи та стабільних доходів, просторове сегрегування або компактне проживання мігрантів, вороже ставлення з боку приймаючого суспільства, негативна дискурсивність масмедіа, недобровільність переселення.

Поєднання перспектив освітньої екології та міжкультурного підходу дозволяє розширити уявлення про соціальну адаптацію. Дослідження показують, що успішна адаптація залежить від взаємодії з соціальними мережами, доступу до інформаційних ресурсів та активної участі у житті громади. Крім того, важливим є забезпечення фізичного та психічного здоров’я осіб похилого віку, що сприяє їхній соціальній інтеграції. Наприклад, інтеграційні програми у Фінляндії та Швеції демонструють успішні моделі підтримки, які можуть бути адаптовані для використання в Україні. [64]

У сучасній науковій літературі висвітлюються різні підходи до дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку. Одні дослідники зосереджуються на аналізі індивідуальних стратегій подолання

стресу та збереження психоемоційного здоров'я, інші — на вивченні соціальних мереж підтримки та ролі громад у процесі інтеграції. Значну увагу приділяють також впливу державної політики та соціальних програм на рівень адаптації цієї категорії населення. Зокрема, аналіз програм ООН та ЄС щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб дозволяє окреслити ефективні стратегії для забезпечення стійкої адаптації осіб похилого віку.

Загалом, історія дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку демонструє еволюцію від вузько спеціалізованих підходів до комплексного міждисциплінарного аналізу, що враховує різноманіття факторів, які впливають на успішність адаптації в умовах сучасного суспільства. Подальші дослідження в цій галузі мають важливе значення для розробки ефективних політик і практик підтримки внутрішньо переміщених осіб похилого віку, сприяючи їхній соціальній інтеграції та підвищенню якості життя.

1.2. Уточнення основних понять дослідження: «адаптація», «соціальна адаптація», «люди похилого віку», «внутрішньо переміщені особи»

Поняття «адаптація» має багатогранне значення в різних наукових дисциплінах. У біології адаптація розглядається як процес пристосування організмів до змін навколишнього середовища, що забезпечує їх виживання. Одним із засновників еволюційної теорії є Чарльз Дарвін, який у своїй праці «Походження видів» обґрунтував концепцію природного добору, згідно з якою виживання видів залежить від їхньої здатності пристосовуватися до змін середовища. Дарвін підкреслював, що адаптація є ключовим механізмом еволюції, що забезпечує виживання найпристосованіших організмів. [48, с.192]

У психології термін «адаптація» стосується здатності індивіда ефективно реагувати на зміни в особистому чи соціальному середовищі, зберігаючи психічне здоров'я та емоційну рівновагу. Одним із ключових представників

цього підходу є Жан Піаже, який розробив теорію когнітивного розвитку, де адаптація розглядається як процес асиміляції та акомодації нової інформації до існуючих когнітивних схем. Асиміляція включає інтеграцію нових знань у вже наявні структури, тоді як акомодація передбачає зміну цих структур для адаптації до нових умов. Завдяки цим процесам індивід здатен пристосовуватись до змін навколишнього середовища, підтримуючи внутрішню рівновагу [56, с. 75].

Адаптація є основним поняттям у соціології, яке вивчає, як індивіди та суспільства пристосовуються до змін у своєму середовищі. Цей процес є критично важливим для виживання та розвитку, оскільки дозволяє громадам ефективно орієнтуватися в соціальних, економічних та культурних змінах. Розуміння адаптації дає цінні уявлення про людську поведінку, розвиток суспільства та механізми, які спричиняють соціальні зміни. У цій статті ми розглянемо різні виміри адаптації, теорії, які її пояснюють, і фактори, що впливають на те, як суспільства адаптуються з часом.

У соціології адаптація відноситься до процесів, через які індивіди чи групи змінюють свою поведінку, норми та цінності у відповідь на внутрішні зміни або зовнішні стимули. На відміну від біологічної адаптації, яка передбачає генетичні зміни протягом поколінь, соціальна адаптація зосереджена на поведінкових та культурних коригуваннях, які можуть відбутися в межах одного покоління. Це поняття є важливим для аналізу того, як суспільства справляються з викликами та еволюціонують у контексті змінюваних обставин.

Соціальна адаптація проявляється у різних формах. Культурна адаптація передбачає зміни в культурних практиках, щоб краще відповідати новим умовам чи обставинам. Структурна адаптація стосується модифікацій соціальних інститутів та організаційних структур, щоб задовольнити нові потреби. Поведінкова адаптація включає коригування індивідуальної або групової поведінки у відповідь на нові соціальні очікування чи норми. Ці форми адаптації взаємопов’язані і часто відбуваються одночасно, коли суспільства реагують на зміни.

Соціалізація відіграє важливу роль у процесі адаптації. Саме через соціалізацію індивіди вчать і засвоюють норми, цінності та поведінку, необхідні для участі в суспільстві. Цей процес сприяє адаптації, надаючи індивіду необхідні навички та знання для орієнтації в нових соціальних ролях і середовищах. Соціалізація забезпечує передачу культурної спадщини та традицій новим поколінням, підтримуючи соціальну сталість навіть у процесі адаптаційних змін.

Сім'ї, навчальні заклади, групи однолітків і засоби масової інформації є ключовими агентами соціалізації, які формують здатність індивіда до адаптації. Завдяки розумінню механізмів соціалізації ми отримуємо уявлення про те, як суспільства готують своїх членів до змін і як індивіди сприяють соціальній адаптації. Соціалізація відбувається протягом усього життя індивіда, але є особливо важливою в дитинстві та підлітковому віці, коли формуються основні переконання і поведінка.

Кілька соціологічних теорій пропонують рамки для розуміння того, як і чому відбувається адаптація в суспільствах. Ці теорії висвітлюють різні механізми та чинники адаптації, відображаючи різноманітні перспективи на соціальні зміни.

Функціоналістська теорія стверджує, що кожен аспект суспільства виконує функцію, яка сприяє загальній стабільності та безперервності громади. Згідно з функціоналістами, соціальні інститути та практики існують, оскільки вони виконують необхідні функції для виживання суспільства. Адаптація в цьому контексті забезпечує збереження суспільної цілісності та функціональності, коригуючи структури та норми відповідно до змінюваних потреб. Дисфункціональні елементи, які не сприяють стабільності, природно виключаються через процес адаптації. Ця перспектива підкреслює взаємозалежність компонентів суспільства та важливість підтримання рівноваги.

Конфліктна теорія припускає, що адаптація є результатом постійних конфліктів між різними соціальними групами, які змагаються за ресурси та владу. З цієї точки зору суспільства є аренами нерівності, які породжують конфлікти та

зміни. Адаптація виникає під впливом соціальних нерівностей і боротьби за владу, що призводить до значних трансформацій, коли домінуючі групи накладають зміни або коли підкорені групи протистоять і намагаються змінити статус-кво. Ця теорія підкреслює, як адаптація може бути суперечливим процесом, що виникає через напруження та суперечності всередині суспільства.

Символічний інтеракціонізм зосереджується на мікрорівневих взаємодіях між індивідами та на тому, як ці взаємодії формують соціальну реальність. У контексті адаптації ця теорія стверджує, що індивіди адаптуються, інтерпретуючи та переосмислюючи соціальні символи, значення та очікування через свої взаємодії. Соціальні реальності конструюються та змінюються, коли люди спілкуються і узгоджують значення. Адаптація відбувається, коли індивіди коригують свої сприйняття та поведінку у відповідь на нові ситуації, таким чином впливаючи на більші соціальні патерни. Ця перспектива підкреслює важливість суб'єктивного досвіду та активну роль індивідів у формуванні суспільства.

Адаптація в суспільствах залежить від багатьох чинників, які можуть суттєво впливати на швидкість та характер змін. Ці чинники можуть бути екологічними, технологічними, культурними або економічними, і вони часто взаємодіють складним чином.

Екологічні фактори, такі як природні катастрофи, зміна клімату та виснаження ресурсів, вимагають адаптації. Суспільства можуть розробляти нові технології для боротьби з екологічними проблемами, змінювати економічну діяльність відповідно до нових умов або мігрувати в більш придатні для життя райони. Наприклад, громади, що стикаються з підвищенням рівня моря, можуть впроваджувати прибережні захисні споруди або переміщатися вглиб країни. Екологічні зміни можуть спричинити значні коригування в тому, як суспільства організовують своє життя та використовують ресурси, впливаючи на все — від сільськогосподарських практик до містобудування.

Технологічний прогрес є важливим рушієм соціальної адаптації, часто вимагаючи від суспільств адаптуватися до нових способів життя та роботи.

Промислова революція перетворила сільськогосподарські суспільства на індустріальні, змінюючи трудові практики, патерни урбанізації та соціальні структури. Подібним чином цифрова епоха змінила комунікацію, освіту та торгівлю, що призвело до нових соціальних норм і взаємодій. Технологічний прогрес може порушити існуючі системи, вимагаючи адаптації на індивідуальному та суспільному рівнях для використання нових можливостей і мінімізації потенційних ризиків.

Культурні фактори, зокрема зміни в цінностях, переконаннях і практиках, впливають на те, як суспільства адаптуються. Глобалізація сприяла обміну культурними ідеями та нормами, що призвело до прийняття нових стилів життя та змішування культур. Суспільства можуть адаптуватися, приймаючи різноманіття, переоцінюючи традиції або домовляючись щодо культурних ідентичностей. Культурна адаптація також може відбуватися як відповідь на внутрішні зміни, такі як демографічні зміни або соціальні рухи, які кидають виклик існуючим нормам і виступають за нові погляди на питання, як роль статей, права людини або екологічне управління.

Економічні фактори відіграють важливу роль у стимулюванні адаптації. Економічні кризи, зміни на ринку праці та зміщення глобальної торгівлі можуть змусити суспільства коригувати свої економічні політики та практики. Індивіди можуть потребувати набуття нових навичок або зміни професії у відповідь на економічний тиск. Суспільства можуть здійснювати реформи для подолання безробіття, нерівності або економічної нестабільності. Економічна адаптація часто передбачає балансування між короткостроковими потребами та довгостроковою стійкістю, що вимагає стратегічного планування та інвестицій у такі сфери, як освіта, інфраструктура та інновації.

Розуміння процесу адаптації передбачає вивчення того, як суспільства розпізнають необхідність змін, реалізують коригування та інституціоналізують нові практики. Цей процес часто є складним і багатогранним, з участю різних зацікавлених сторін і рівнів суспільства.

Теорія соціального навчання Альберта Бандури є важливою концепцією для розуміння процесу адаптації. Вона акцентує увагу на тому, що значна частина людської поведінки формується через спостереження за іншими людьми та моделювання їхньої поведінки. Люди здатні навчатися, спостерігаючи за поведінкою інших, особливо авторитетних фігур або членів свого соціального оточення. Це спостереження включає як саму дію, так і її наслідки. Поведінка, яку демонструють інші люди, може стати моделлю для наслідування. Якщо поведінка моделі приносить позитивні наслідки (нагороди), ймовірність того, що індивід повторить цю поведінку, зростає. Важливою складовою є підкріплення або нагородження за певні дії. Позитивне підкріплення стимулює повторення поведінки, а негативне — зменшує ймовірність її повторення. Люди здатні регулювати свою поведінку на основі внутрішніх стандартів і оцінок. Вони порівнюють свої дії з соціальними нормами і коригують їх, прагнучи до відповідності очікуванням суспільства.

У контексті соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку ця теорія пояснює, як ці особи адаптуються до нових умов, спостерігаючи за поведінкою інших членів приймаючої громади, наслідуючи їхні соціальні практики та інтегруючись у нові соціальні середовища через позитивне підкріплення та взаємодію.

Поняття «люди похилого віку» у різних культурах та наукових підходах може мати різні значення. Зазвичай під цим терміном розуміють осіб, які досягли пенсійного віку, хоча в соціологічних дослідженнях враховуються також індивідуальні особливості старіння, такі як стан здоров’я, соціальна активність та рівень інтеграції в суспільство. Наприклад, Всесвітня організація охорони здоров’я визначає старість як вік понад 60 років, але в деяких країнах цей поріг може варіюватися залежно від соціально-економічних умов. Водночас існують різні підходи до класифікації осіб похилого віку. Наприклад, ООН поділяє старіння на три етапи: молодий вік (60–74 роки), похилий вік (75–89 років) і довгожителі (90 років і старше). Крім того, у літературі дедалі частіше використовується поняття «активного старіння», яке підкреслює важливість

залучення осіб похилого віку до соціальної, економічної та культурної діяльності. Активне старіння сприяє збереженню фізичного та психічного здоров'я, підтримці соціальних зв'язків і підвищенню якості життя людей похилого віку [64].

Під впливом соціальних змін та зростання тривалості життя змінюється і саме сприйняття поняття «похилий вік». Сучасні дослідження акцентують увагу на індивідуальних особливостях старіння, підкреслюючи, що хронологічний вік не завжди відображає реальний фізичний і психічний стан людини. У зв'язку з цим дедалі більше значення набуває концепція «успішного старіння», яка передбачає не лише відсутність серйозних захворювань, а й активну участь у суспільному житті, задоволення від життя та підтримку незалежності у повсякденній діяльності.

Продовжуючи розгляд поняття «люди похилого віку», важливо врахувати також культурні аспекти старіння. У багатьох культурах літніх людей поважають як носіїв мудрості та традицій, що сприяє їхній соціальній інтеграції та підвищенню рівня задоволеності життям. Наприклад, у країнах Східної Азії старіння часто асоціюється з авторитетом і престижем, тоді як у західних суспільствах акцент робиться на підтримці фізичної активності та незалежності літніх людей. У контексті внутрішньо переміщених осіб похилого віку ці культурні особливості можуть відігравати важливу роль у процесі адаптації до нових умов життя. Зокрема, сприятливе ставлення приймаючих громад до людей похилого віку може значно полегшити їхню інтеграцію та сприяти підвищенню якості їхнього життя.

Поняття «внутрішньо переміщені особи» (ВПО) стосується осіб, які були змушені покинути свої постійні місця проживання через обставини, що становлять загрозу їхньому життю або безпеці, але не перетнули міжнародні кордони своєї країни. Це можуть бути збройні конфлікти, переслідування, порушення прав людини, стихійні лиха або інші надзвичайні ситуації. Відповідно до Керівних принципів ООН щодо внутрішнього переміщення, ВПО залишаються під юрисдикцією своєї держави, що зобов'язує її гарантувати

захист і підтримку цим особам. Внутрішньо переміщені особи похилого віку є однією з найбільш вразливих груп, оскільки вони часто стикаються з додатковими труднощами, пов’язаними з фізичними обмеженнями, хронічними захворюваннями та потребою в особливій медичній допомозі.

Соціальна адаптація ВПО, зокрема осіб похилого віку, потребує комплексного підходу, що включає доступ до медичних послуг, житла, соціального забезпечення та правової допомоги. Особливо важливими є заходи, спрямовані на інтеграцію ВПО у місцеві громади, створення можливостей для підтримки соціальних зв’язків та збереження культурної ідентичності. Дослідження показують, що успішна адаптація внутрішньо переміщених осіб тісно пов’язана з рівнем соціальної підтримки з боку приймаючих громад, ефективністю державної політики та доступністю відповідних послуг і ресурсів.

В Україні питання внутрішнього переміщення набуло особливої актуальності внаслідок військового конфлікту на сході країни та анексії Криму. За даними Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих ВПО перевищує 1,4 мільйона осіб, серед яких значну частину становлять люди похилого віку. Для цієї категорії населення характерними є проблеми з доступом до медичних і соціальних послуг, житлом і працевлаштуванням, що ускладнює їхню інтеграцію в нові громади. Відповідно, розробка та впровадження ефективних стратегій соціальної адаптації ВПО похилого віку є важливим завданням для державної політики та соціальних служб [64].

1.3. Принципи та методи дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку

Дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку базується на низці принципів та методів, які забезпечують комплексний та об’єктивний аналіз цього явища.

Принцип об’єктивності вимагає неупередженого підходу до збору та аналізу даних, виключаючи вплив особистих уподобань або очікувань

дослідника. Це забезпечує достовірність та надійність отриманих результатів. Наприклад, у нашому дослідженні ми використовували анкетування та інтерв'ювання внутрішньо переміщених осіб похилого віку, щоб отримати неупереджені дані щодо їхнього досвіду адаптації.

Принцип системності передбачає розгляд об'єкта дослідження як системи, що складається з взаємопов'язаних елементів. Це дозволяє враховувати комплексність процесу адаптації та аналізувати його з різних перспектив. У нашій роботі ми розглядали адаптацію як багаторівневий процес, що охоплює індивідуальні, міжособистісні та суспільні рівні взаємодії.

Принцип інтегративності полягає у поєднанні різних наукових підходів та методів для глибшого розуміння досліджуваного явища. Це сприяє більш повному та багатогранному аналізу процесу адаптації. Ми інтегрували соціологічні, психологічні та правові аспекти дослідження, що дозволило всебічно оцінити вплив різних факторів на процес адаптації ВПО похилого віку.

Методи дослідження включають як кількісні, так і якісні підходи. Кількісні методи дозволяють отримати статистично значущі дані про рівень адаптації, тоді як якісні методи дають змогу глибше зрозуміти особистий досвід та переживання ВПО похилого віку.

Анкетування – цей метод передбачає використання стандартизованих опитувальників для збору кількісних даних від великої кількості респондентів. Він дозволяє отримати інформацію про загальні тенденції та закономірності в процесі адаптації. Наприклад, ми використовували стандартизовані опитувальники для оцінки соціального самопочуття респондентів [21, с.37].

Інтерв'ювання – забезпечує глибше розуміння індивідуального досвіду та переживань внутрішньо переміщених осіб похилого віку. Це дозволяє виявити суб'єктивні аспекти адаптації, які можуть бути не враховані при використанні лише кількісних методів. Наприклад, в інтерв'ю з внутрішньо переміщеними особами ми зосереджувалися на їхніх труднощах у пошуку житла, встановленні нових соціальних контактів і доступі до медичних послуг.

Аналіз документів – включає вивчення офіційних звітів, законодавчих актів, статистичних даних та інших документів, що стосуються внутрішньо переміщених осіб. Це допомагає зрозуміти контекст та умови, в яких відбувається процес адаптації. Наприклад, ми аналізували звіти соціальних служб і організацій, що працюють із цією категорією населення.

Спостереження – дозволяє безпосередньо фіксувати поведінку та взаємодію внутрішньо переміщених осіб у реальних умовах. Це сприяє виявленню практичних аспектів адаптації та можливих труднощів, з якими стикаються ці особи. Наприклад, метод спостереження дозволив зафіксувати поведінкові прояви адаптації під час інтеграційних заходів у громадах, що дало змогу оцінити рівень активності та залученості ВПО похилого віку у соціальне життя.

Кейс-стаді – метод глибокого аналізу окремих випадків або ситуацій, що дозволяє детально вивчити специфічні аспекти адаптації та виявити фактори, які сприяють або перешкоджають успішній інтеграції. Використання цього методу дало змогу глибше проаналізувати індивідуальні випадки успішної адаптації ВПО похилого віку, зокрема вивчити фактори, що сприяли або ускладнювали цей процес [21, с.59].

Застосування цих принципів та методів у комплексі забезпечує всебічний та глибокий аналіз процесу соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку, що сприяє розробці ефективних стратегій підтримки та інтеграції цієї вразливої групи населення.

Таким чином, проведений аналіз історико-методологічних аспектів дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку дозволив виявити ключові тенденції у розвитку цього наукового напряму. Історичний розвиток підходів до вивчення адаптації осіб похилого віку демонструє еволюцію від біологічних і психологічних моделей до комплексного міждисциплінарного підходу, який враховує соціальні, економічні та культурні чинники. Зокрема, було виявлено важливість активної соціальної участі осіб

похилого віку, збереження їхніх соціальних зв’язків та доступу до ресурсів для успішної адаптації в нових умовах.

Уточнення основних понять, таких як «адаптація», «соціальна адаптація», «люди похилого віку» та «внутрішньо переміщені особи», дало змогу сформувати чітке теоретичне підґрунтя для подальших досліджень. Адаптація розглядається як складний процес взаємодії індивіда із середовищем, що включає як психологічні, так і соціально-культурні аспекти. Особлива увага приділяється внутрішньо переміщеним особам похилого віку, які є однією з найбільш вразливих груп населення через фізичні обмеження, вікові зміни та втрату звичних соціальних зв’язків.

Методологічні підходи до дослідження соціальної адаптації ВПО похилого віку базуються на принципах об’єктивності, системності та інтегративності. Використання як кількісних (анкетування, аналіз документів), так і якісних методів (інтерв’ювання, спостереження, кейс-стаді) дозволило забезпечити всебічний аналіз процесу адаптації. Застосування цих методів сприяє глибшому розумінню проблем, з якими стикаються ВПО похилого віку, та розробці ефективних стратегій їхньої соціальної підтримки.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

2.1. Внутрішньо переміщені особи похилого віку як клієнти соціальної роботи

Масштабна військова агресія Росії проти України, що розпочалася наприкінці лютого 2022 року, одразу привернула увагу науковців з різних дисциплін, і основними темами досліджень стали соціальні, політичні, психологічні, юридичні та інші аспекти масової примусової міграції. Однак публікацій з проблеми внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні внаслідок російської агресії 24 лютого 2022 року дуже мало, значно менше, ніж публікацій щодо біженців з України в Європі та світі. Важливою причиною цього є відсутність первинних матеріалів, зокрема щодо кількості ВПО. Лише в вересні 2022 року було остаточно встановлено реєстрацію ВПО на національному рівні, і стало можливим оперувати хоча б статистичною інформацією по регіонах та районах України. Раніше, особливо в перші три або чотири місяці російської агресії проти України, кількість ВПО змінювалася дуже динамічно, багато з них після деякого часу, проведеного в регіонах України, не охоплених військовими діями, мігрували до європейських країн. Значний відсоток ВПО також знову переселявся. Більше того, з першого місяця російської військової агресії багато ВПО уникали реєстрації, і ця ситуація триває і сьогодні.

Кількість публікацій про внутрішньо переміщених осіб в Україні зросла лише в останні місяці. Однак існує лише кілька публікацій, що відображають просторові, економічні або демографічні аспекти переміщення. Натомість є більше публікацій, що відображають психологічні, правові або медичні проблеми, які виникли внаслідок масових переміщень населення в межах України.

Висвітлюючи адміністративно-територіальні, правові та управлінські аспекти, автори виявили, що місцеві органи влади стикаються з великими труднощами в забезпеченні адаптації ВПО в громаді, що пов'язані головним чином з відсутністю вільного житла та особливостями місцевого ринку праці. ВПО планують повернутися до місця свого колишнього проживання, тому їх не слід розглядати як потенційний ресурс громади. Проблеми соціальної інтеграції ВПО в приймаючих громадах, а також потреби, виклики та можливості соціальної інтеграції ВПО були проаналізовані Возняк. Герасименко та ін. досліджували кореляцію адміністративних визначень біженців та ВПО, а також відповідність цих визначень міжнародним стандартам. Крім того, у згаданій роботі були представлені критерії для кореляції між термінами «біженець» та «внутрішньо переміщена особа». У своїй роботі Саханєнко та ін. зосередилася на багаторівневому управлінні та політиці щодо ВПО в Україні, виявивши розрив між глобальними та місцевими, урядовими та громадськими аспектами. Було підкреслено, що багаторівневе управління стало вирішальним для успіху України у вирішенні дуже складних і комплексних політичних проблем, спричинених масовим внутрішнім переміщенням.

Тіммер та ін. показують, що ВПО є особливо вразливою групою населення. У публікації аналізуються впливи травм війни, щоденних стресорів і соціальної підтримки. Було виявлено, що вплив війни не має значної асоціації з депресією серед ВПО, а соціальна підтримка зменшувала рівень депресії серед цієї категорії населення. МакҐінті та ін. вивчали посттравматичні стресові розлади, складні посттравматичні розлади та стратегії подолання серед ВПО. Ріцці та ін. зосередилися на проблемах психічного здоров'я серед ВПО та біженців у Польщі. Результати показали високі та дуже високі рівні тривожності, депресії та порушень сну серед цих категорій населення. Результати також підкреслили, як важливо бути близьким до родини або мати можливість підтримувати з ними зв'язок, а також як соціальні мережі виступають захисним фактором, який підвищує стійкість. Одна з робіт Ріцці та ін. зосереджена на психологічних і екологічних факторах, що впливають на стійкість серед ВПО та біженців. Як

результат, було виявлено п’ять основних категорій стратегій подолання серед українських біженців та ВПО: стратегії, орієнтовані на емоції, стратегії, орієнтовані на проблему, уникнення, стратегії на основі віри та стратегії, що ґрунтуються на відчутті приналежності. Крім того, Джонсон та ін. досліджували посттравматичний стресовий розлад від війни серед цивільного населення України, ВПО та урбаністичної складової. Результати підтвердили, що ті, хто були внутрішньо переміщені через війну між Росією та Україною, мали значно вищі рівні посттравматичного стресового розладу порівняно з тими, хто залишався в міських районах [64].

Публікація даних щодо демографічної статистики, зокрема інформації про чисельність населення, міграцію, народжуваність і смертність, майже відсутня. Тільки дані щодо кількості ВПО фіксуються з метою надання їм допомоги, хоча значна частина цих людей, переважно чоловіків, не зареєстрована. Інформації щодо економічної статистики також дуже мало, оскільки визначити реальний стан усіх секторів економіки в сучасних умовах функціонування країни під час війни неможливо.

Крім того, проведення соціологічних досліджень є надзвичайно складним завданням для науковців і відповідних установ. У таких умовах функціонування країни основними джерелами інформації є офіційно опубліковані матеріали місцевих і національних органів влади. Це в основному дані регіональних військових адміністрацій та деякі вибіркові загальнодоступні статистичні дані, які були зібрані незалежно від воєнного стану в країні. Іншим важливим джерелом є соціологічні матеріали міжнародних та національних організацій, які офіційно займаються моніторингом трансформацій в Україні в умовах воєнного стану. До таких організацій належать: Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців в Україні, Міжнародна організація з міграції в Україні, Агентство США з міжнародного розвитку, гуманітарна ініціатива REACH, аналітичний центр «Суспільство і довкілля», та Міжнародна асоціація волонтерів, мігрантів і біженців в Україні.

Масштабна військова агресія росії проти України спричинила не лише значні геополітичні зміни, але й масову внутрішню міграцію, що поставила нові виклики перед українським суспільством. Однак особливої уваги потребують не лише загальні аспекти примусового переміщення, але й специфічні проблеми окремих категорій населення, зокрема осіб похилого віку.

Феномен старіння населення набуває все більшого значення у контексті примусової міграції, оскільки літні люди стикаються з додатковими труднощами в процесі адаптації. Втрата соціальних зв'язків, фізичні обмеження та емоційний стрес, пов'язаний із переселенням, значно ускладнюють інтеграцію цієї вразливої категорії у нові громади.

Феномен старіння давно привертає увагу спостерігачів за людською поведінкою. Однак систематичне та емпіричне вивчення процесу та поведінкових наслідків старіння значно зросло за останні 25 років. Основною причиною такого зростання інтересу до старшого покоління є те, що значно більше людей живе довше. Дійсно, на початку 1900-х років середня тривалість життя чоловіків становила 45 років; сьогодні вона перевищує 72 роки. Більше того, особи віком 65 років і старші складають майже 13% населення; за поточними тенденціями населення та подальшими медичними досягненнями, Міністерство охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення США прогнозує, що до 2100 року 50% населення може бути середнього віку або старшим.

До 2010 року прогнозується, що кількість американців старше 85 років подвоїться. Окрім збільшення тривалості життя, сьогоднішні старші люди є здоровішими, багатшими, краще освіченими та більш політично активними, ніж будь-коли раніше в історії [65].

Старіння вимагає змін у мисленні та поведінці протягом усього життя. Дійсно, ми реагуємо на фізичні, психологічні та соціальні вимоги, щоб вижити. Однак старість (65 років і старше) є складним періодом для багатьох людей. Стресові фактори, типові для старості (фізичні хвороби та інвалідність, скорбота, зменшення доходів, втрата професійного та соціального статусу), є

безпрецедентними та інтенсивними, і вони вимагають значних змін у мисленні та поведінці. Хоча такі зміни є неминучими та універсальними, очевидно, що старші люди є такими ж різноманітними, як і будь-яка інша група в нашому суспільстві. Тому загальні твердження щодо того, як люди адаптуються до вимог старіння, важко зробити. Крім того, наслідки старіння такі ж різні, як і стилі копінгу, які проявляють старші люди. Індивідуальні відмінності того, як ми старіємо продовжують впливати на те, як ми реагуємо на вимоги повсякденного життя. І те, як добре людина адаптується, визначає якість життя, яку вона буде вести в старості.

Старіння характеризується зменшенням здобутків ресурсів та збільшенням втрат ресурсів у багатьох сферах життя. Однак більшість літніх людей успішно адаптуються до зміни балансу здобутків і втрат ресурсів. У цьому розділі ми зосереджуємося на мотиваційних факторах як ключовому елементі для розуміння процесу адаптації в старшому віці. На основі теоретичної перспективи, яка визнає індивідуумів як творців їхнього розвитку, мотиваційний підхід акцентує увагу на ролі цілей для успішного старіння. Ми розглядаємо різні мотиваційні моделі адаптації (модель вибору, оптимізації та компенсації, теорія первинного та вторинного контролю, модель асимілятивного та акумулятивного копінгу) і узагальнюємо деякі емпіричні докази для кожної моделі як ілюстрації досліджень у цій галузі. Ми також розглядаємо вікові зміни в когнітивному представленні цілей (тобто орієнтація на здобутки та втрати, фокус на результатах і процесах) та їхню роль у досягненні успішного старіння. У другій частині розділу ми вивчаємо мотиваційні зміни в контексті переходу до пенсії, дозвілля та соціальних зв’язків.

Більшість людей асоціюють старість з такими рисами, як «забудькуватість», «непривабливість», «хвороба» чи «самотність». На перший погляд, старіння в основному пов’язане з втратами. Насправді, співвідношення очікуваних розвиткових здобутків (тобто сприйнятих бажаних змін) та втрат (тобто сприйнятих небажаних змін) у широкому спектрі особистісних,

соціальних і інтелектуальних характеристик стає все більш негативним із віком, при цьому розвиткові здобутки зменшуються, а втрати зростають з віком.

Що стосується адаптації до критичних життєвих подій, пов'язаних зі старінням, то існує широка емпірична база, що підтверджує стійкість літніх людей, наприклад, у разі адаптації до серйозних хвороб. Навіть наприкінці життя багато людей все ще активно формують свій розвиток і здійснюють контроль.

Ці результати демонструють, що старші люди можуть здійснювати контроль і досягати позитивних результатів, навіть коли стикаються з дедалі більшими втратами, пов'язаними зі старінням. Розвиток у будь-якому віці не є просто пасивним процесом зрілості і розкриття здібностей та навичок, а постійною та динамічною взаємодією людини з її середовищем. У цьому розділі ми зосереджуємося на мотиваційних змінах як ключовому факторі для розуміння процесу адаптації в старшому віці. Мотиваційний підхід акцентує увагу на ролі цілей для успішного старіння. З цієї точки зору адаптація охоплює не лише коригування людини до змін у доступності внутрішніх та зовнішніх ресурсів і вимог середовища, але й передбачає, що людина проактивно розміщує себе та формує своє середовище відповідно до своїх цілей. Таким чином, подібно до використання терміну в біології, адаптація означає процес оптимізації взаємодії між людиною і середовищем, коли вона стикається з внутрішніми чи зовнішніми змінами.

Відомі три мотиваційні теорії успішного розвитку, які зосереджуються на різних аспектах успішного розвитку. Тоді як модель вибору, оптимізації та компенсації (SOC; Балтьєс і М. М. Балтьєс) надає загальну основу для концептуалізації успішного старіння, теорія первинного та вторинного контролю (OPS; Хекгаузен і Шульц) та двоетапна модель подолання труднощів (Брандтштадер і Греве) зосереджені на поняттях контролю та подолання відповідно [65].

2.2. Інтеграція осіб похилого віку засобами соціальної адаптації у приймаючих громадах

Загострення міграційної кризи в країні на тлі соціально-економічної нестабільності в умовах війни призвело до погіршення інституційної та економічної спроможності органів місцевого самоврядування забезпечувати подальшу інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. Дослідження показують, що більшість внутрішньо переміщених осіб сприймають громаду лише як місце «очікування» та прагнуть повернутися до попереднього місця проживання (68,4% опитаних представників місцевого самоврядування), тому їх не варто розглядати як потенційний ресурс громади. Превентивними інструментами для підвищення ресурсного та економічного потенціалу органів місцевого самоврядування задля забезпечення подальшої інтеграції внутрішньо переміщених осіб є взаємодія з регіональними органами влади, ефективне використання потенціалу релокованих бізнесів, співпраця з благодійними фондами та неурядовими організаціями для вирішення проблем із житлом і створення додаткових високооплачуваних робочих місць [56, с.73].

Окрім окупації територій, втрати людських ресурсів та масштабного знищення критичної інфраструктури, російсько-українська війна, нова фаза якої розпочалася з повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, спричинила падіння реального ВВП (яке, за оцінками експертів, є більш значним, ніж у більшості країн з історією військових конфліктів) та призвела до значних соціальних втрат і появи нового прошарку населення — внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Це люди, які змушені були залишити місця свого постійного проживання та оселитися в нових приймаючих громадах, не виїжджаючи за межі країни.

За даними Міжнародної організації з міграції, у 2022 році 13,5 мільйона людей були змушені покинути свої домівки, а станом на січень 2023 року в Україні було зареєстровано 5,4 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Загалом, станом на кінець 2022 року третина населення, яке проживає в Україні, була внутрішньо переміщеною [63].

Російська агресія та спричинена нею фінансово-економічна нестабільність і загрози безпеці вимагають ухвалення рішень як на національному, так і на місцевому рівнях для задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і забезпечення їх доступу до публічних послуг. Однак ці обставини здебільшого не сприяють здатності громад підтримувати адаптацію ВПО до життя на новому місці. У сучасних умовах ВПО потребують значної підтримки від приймаючих громад, особливо на початковому етапі після переміщення (адаптації) та в процесі подальшої інтеграції.

У деяких випадках ВПО створюють соціально-економічне навантаження на приймаючі громади, що не могло не вплинути на підходи до їх адаптації. З іншого боку, для подолання нових викликів, пов’язаних із зростанням фінансових, житлових, соціальних та безпекових проблем, які потребують негайних рішень, органи місцевого самоврядування потребують допомоги у пошуку ресурсів та адекватного державного фінансування.

Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб і визначення можливостей органів місцевого самоврядування для їх задоволення в процесі адаптації до життя в приймаючій громаді є важливими завданнями та складовою політики щодо ВПО. Це дозволяє, з одного боку, розробляти механізми мінімізації негативних наслідків внутрішнього переміщення для приймаючих громад, а з іншого — покращувати процеси соціальної адаптації та, відповідно, інтеграції ВПО в приймаюче суспільство.

Говорячи про вимушену міграцію в Україні в умовах війни та шляхи адаптації населення до життя в приймаючих громадах, варто зазначити деякі особливості:

а) переміщення всередині країни здебільшого відбувалося на великі відстані, які іноді перевищували довжину релокації українців за кордон;

б) переміщення мешканців мало «повторний характер», коли особа (або група осіб) переїжджала один раз, певний час залишалася у приймаючій громаді, а потім знову переїжджала до інших громад (часто в інші регіони).

Ще однією особливістю є те, що в одній третині громад, які приймали внутрішньо переміщених осіб (ВПО), проживали люди із хронічними захворюваннями, а в одній чверті громад — люди з інвалідністю. Це уповільнювало процес адаптації ВПО до приймаючих громад і створювало додаткове навантаження на їхні бюджети.

Тезаурус проблеми вимушеного переміщення включає поняття приймаючої громади, яке, за словами Фомеконга, потребує більшої уваги та обґрунтування з боку міжнародних організацій та окремих держав, особливо в юридичній площині. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців трактує приймаючі громади як ті, що надають притулок переміщеним особам, а також як національні, регіональні та місцеві системи врядування, а також соціальні й економічні суб'єкти, у яких розміщуються біженці та внутрішньо переміщені особи (ВПО).

Роль приймаючих громад у наданні гуманітарної допомоги, прийнятті та захисті ВПО у країнах, які стали епіцентрами внутрішнього переміщення, високо оцінюється. Однак дослідники звертають увагу на негативні наслідки масового внутрішнього переміщення для приймаючих громад, коли рівень їх фінансово-економічного потенціалу є низьким. У таких країнах, як Буркіна-Фасо, Нігерія, Малі та Колумбія, масове переміщення ВПО призвело до дестабілізації ситуації в приймаючих громадах через виснаження ресурсної бази, що спричинило зростання напруженості та виникнення конфліктів між ВПО та приймаючими громадами, сприяючи локальному насильству.

Проблема нерівного доступу до базових благ (житла, соціальних послуг, робочих місць) між мешканцями громад і ВПО (навіть після 10 років проживання цих осіб у приймаючих громадах) є досить актуальною, що пов'язано з відсутністю налагоджених соціальних зв'язків і залежністю від державної допомоги. Проблему обмежених ресурсів та зростаючого навантаження на систему надання соціальних послуг і фінансовий потенціал приймаючих громад можна простежити у поведінці та ставленні мешканців до ВПО: високий рівень солідарності й підтримки переміщених осіб на момент їх прибуття з часом

замінюється стриманим чи ворожим ставленням через конкуренцію на ринку праці.

Проведені дослідження чітко вказують на необхідність посиленої уваги з боку держав та міжнародних організацій до приймаючих громад, щоб допомогти їм впоратися з проблемами ВПО. Проте наразі існує небагато стратегій підтримки приймаючих громад і сімей, які приймають переміщених осіб, тоді як переваги зменшення вразливості ВПО та приймаючих громад шляхом надання їм допомоги до того, як вони опиняться у зоні ризику та крайньої бідності, не повністю реалізовані.

Проблеми, з якими зіткнулися приймаючі громади в Україні після масового внутрішнього переміщення у 2022 році, схожі на ті, що виникли на початку війни у 2014 році, коли 1,8 мільйона людей переїхали з Донецької та Луганської областей, а також з Криму. За даними дослідження, проведеного Міжнародною організацією з міграції, основними проблемами ВПО були відсутність житла (близько 70% ВПО орендували житло) та неможливість працевлаштування (лише 50% тих, хто працював до переміщення, змогли знайти роботу). Щодо приймаючих громад було виявлено зростання навантаження на місцеві бюджети та соціальну інфраструктуру.

У 2022 році кількість переміщених осіб в Україні зросла у багато разів. У Львівській області кількість ВПО, які «проходили через» (реєструвалися у) деяких приймаючих громадах, сягала до 10% від чисельності населення цих громад. Значна частина з них розглядала приймаючі громади як місце тимчасового притулку (перебувала там певний час для отримання соціальних послуг, необхідної допомоги, тимчасового житла та психологічної підтримки) і рухалася далі. Люди, які залишалися у громадах тривалий час, стикалися з проблемами втрати приватного житла, фінансової стабільності, роботи, джерел доходу та важким емоційним станом після пережитих подій.

Роль приймаючих громад у процесі прийому, розміщення та підтримки ВПО недостатньо вивчена. Враховуючи масштабність переміщення в Україні, його раптовий характер та багаторазові переміщення окремих осіб чи груп із

різною тривалістю перебування в громадах, зараз є надзвичайно важливим дослідити економічний потенціал приймаючих громад, готовність їхніх членів підтримувати ВПО, а також наслідки прийому переміщених осіб для цих громад. Ці питання потребують додаткового вивчення.

Це питання також актуальне з точки зору недовготривалого існування територіальних громад в Україні у їхній нинішній конфігурації та системи місцевого самоврядування – в контексті їхньої інституційної та ресурсної спроможності. Реформа територіальної організації влади та місцевого самоврядування в Україні в рамках децентралізації розпочалася у 2014 році. Влада та частина ресурсів були передані на місцевий рівень для забезпечення населення більшістю соціальних послуг. Процес адміністративно-територіальної реформи на базовому рівні завершився лише у 2020 році. І вже на початку 2022 року громади зіткнулися з найбільшим викликом для свого розвитку – війною.

Метою роботи є визначення ресурсної та економічної спроможності органів місцевого самоврядування в умовах війни для забезпечення потреб і адаптації внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя.

Для визначення поточного стану та проблемних моментів у ресурсній та економічній спроможності територіальних громад задовольняти потреби ВПО та сприяти їх подальшій інтеграції в приймаюче суспільство було проведено соціологічне опитування у формі глибинних інтерв'ю серед органів місцевого самоврядування. Цей метод дозволив забезпечити доповнюваність відповідей респондентів і добровільність їх участі в опитуванні.

Досліджувана громада характеризується вигідним географічним розташуванням та близькістю до найбільшого міста Західної України – Львова. Вона безпосередньо межує з сателітним містом Львова, Винниками, яке було віднесене до складу Львівської територіальної громади в рамках адміністративно-територіальної реформи. Підберізцівська громада складається з 11 сіл і включає адміністративний центр (село Підберізці) та чотири старостинські округи (Верхньобілківський (села Верхня Білка, Нижня Білка, Сухоріччя), Миклашівський (села Миклашів і Підгірне), Чижиківський (села

Чижиків і Глуховичі) та Чорнушовицький (села Чорнушовичі, Тарасівка, Журавники)).

Підберізцівська територіальна громада має один із найвищих рівнів фінансової спроможності серед громад Львівської області. Вона займає 11-е місце серед 73 територіальних громад регіону за доходами на душу населення до загального фонду місцевого бюджету та 8-е місце за рівнем фіскальної віддачі території. Основна увага на місцеві податки та збори як основне джерело доходів бюджету є суттєвою ознакою економічної спроможності територіальної громади (5 100 грн на душу населення – 1-ше місце в рейтингу територіальних громад області), при цьому значні суми фінансових ресурсів спрямовуються на капітальні витрати (1 400 грн – 3-тє місце в рейтингу) [64].

У 2022 році Підберізцівська територіальна громада витратила майже 30% місцевого бюджету на економічну діяльність, що є одним із найкращих показників серед громад Львівської області. Середньо менше 20% витрат з бюджетів громад йде на цю сферу. Насправді, у 2022 році частка таких витрат становила лише 7%, що було спричинено призупиненням капітальних витрат в умовах воєнного стану в Україні.

Основною сферою використання бюджетних ресурсів Підберізцівської територіальної громади є забезпечення надання соціальних послуг її мешканцям: 46% фінансових ресурсів витрачається на освіту (цей показник нижчий за середній по громадах області, де на освіту витрачається більше 50% витрат), охорону здоров’я – 2%, соціальний захист і соціальне забезпечення – 5%, психічний і фізичний розвиток – 4%. Таким чином, місцеве самоврядування витратило 57% витрат на соціальну сферу, в той час як середній показник в області складає 67%.

Підберізцівська територіальна громада характеризується диверсифікованою економічною структурою, добре розвиненим оптовим і роздрібним торгівлею та потенціалом для розвитку сільського господарства і переробної промисловості. Тісні зв’язки між центром і периферією (громада – Львів, обласний центр) значно розширюють можливості для збільшення

економічної спроможності громади з метою забезпечення адаптації ВПО через працевлаштування у місцевій громаді та обласному центрі і гарантування кращих умов праці та життя.

Вибірка органів місцевого самоврядування складається з 20 осіб, 16 з яких проживають у Підберізцівській територіальній громаді. Вибірка сформована за підрозділами: голова сільської ради (1 особа); представники адміністративного центру громади та старостинських округів, включаючи старост (міських голів), секретарів (9 осіб); керівники структурних підрозділів сільської ради – юридичного відділу, відділу освіти, культури та дозвілля, відділу соціального забезпечення та захисту прав дітей, відділів у справах дітей, відділу планування соціально-економічного розвитку та інвестицій (10 осіб).

Польовий період соціологічного опитування охоплював листопад-грудень 2022 року. Коефіцієнт варіації відносної стандартної помилки, що не перевищує 5%, було обрано як основну характеристику надійності опитування. Емпіричні соціологічні оцінки побудовано на основі методу зваженого гармонічного середнього.

Основні завдання соціологічного опитування органів місцевого самоврядування були підпорядковані таким цілям: визначити ресурсну спроможність органів місцевого самоврядування; оцінити взаємодію органів місцевого самоврядування з регіональними та центральними органами влади; уточнити перспективи залучення ВПО до життя громади, її розвитку та зміцнення самодостатності.

Соціологічне опитування органів місцевого самоврядування дозволило зробити обґрунтовані висновки щодо: проблемних моментів у ресурсній структурі потреб органів місцевого самоврядування, що призводять до зниження рівня спроможності органів місцевого самоврядування задовольняти потреби ВПО; ефективності функціонування інституційного середовища в контексті надання допомоги ВПО в громаді; рівнів, типів і форм комунікаційних каналів взаємодії між органами місцевої, регіональної та центральної влади; факторів-перешкод адаптації/асиміляції ВПО до життя в приймаючій громаді; причин

потенційних конфліктів між органами місцевого самоврядування та ВПО; дилеми «Чи є ВПО активом чи тягарем для громади?».

Дослідження було проведене (за допомогою анкетного опитування органів місцевого самоврядування в листопаді-грудні 2022 року) з метою визначення ресурсної та економічної спроможності органів місцевого самоврядування задовольняти потреби внутрішньо переміщених осіб та забезпечити їхню адаптацію до нових умов життя в умовах війни (на прикладі Підберізцівської територіальної громади Львівської області). Результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки та рекомендації [64].

Економічно задоволення потреб ВПО (переважно житло та працевлаштування) знаходиться на помірному рівні. Низька активність ВПО в купівлі або оренді житла, особливо в сільських районах, низький рівень працевлаштування та самозайнятості ВПО, а також конфлікти з місцевими жителями та органами місцевого самоврядування є факторами, що обмежують ефективну адаптацію/інтеграцію ВПО в приймаюче суспільство. Більше половини представників органів місцевого самоврядування громади (52,4%) свідчать про те, що ВПО, які проживають у громаді тривалий час, змогли організувати своє життя та знайти роботу.

Цю проблему неможливо вирішити без активної участі організацій громадянського суспільства та співпраці між НУО та територіальними громадами. Тому основними напрямками розвитку спроможності ВПО як активу громади можуть бути наступні: подолання проблеми низького рівня забезпеченості ВПО, зменшення фінансової вразливості ВПО шляхом стимулювання самозайнятості, професійного розвитку чи участі в громадських проектах; зменшення соціальних напруг, зокрема шляхом будівництва соціального житла в громаді та моніторингу соціально-трудових потреб; зменшення навантаження на соціальну інфраструктуру.

Активна співпраця з регіональними органами влади та співпраця з благодійними фондами та НУО у вирішенні проблем житла для ВПО, а також участь у міжнародних та інших грантових програмах, спрямованих на створення

та поліпшення соціальної інфраструктури, сприятиме накопиченню ресурсів для розвитку громади та забезпечить безпечні умови для життя ВПО в громаді. Ефективними інструментами інтеграції ВПО в життя приймаючої громади є (1) розширення трудової пропозиції ВПО на місцевому ринку праці, що потребує додаткового фінансування заходів з професійного перенавчання, а іноді і навчання ВПО, а також здобуття ними нових знань щодо відкриття приватного бізнесу та ведення господарської діяльності; (2) зниження конфліктів між ВПО, місцевими жителями та органами місцевого самоврядування, що потребує проведення атракцій та тренінгів для ВПО та представників місцевої влади щодо методів управління і технік уникнення та мінімізації негативних наслідків конфліктів у суспільстві.

Визначення перспектив соціально-економічного розвитку територіальних громад у контексті використання потенціалу ВПО як територіального активу та визначення думки місцевих жителів щодо наслідків появи ВПО для розвитку громади, а також зусиль місцевих органів влади для вирішення проблем ВПО та сприяння їх інтеграції в приймаючу громаду на основі соціологічного опитування є напрямками для подальших досліджень.

Проблема примусового внутрішнього переміщення є відомою в наукових дослідженнях управління мобільністю людських ресурсів. Однак у останні десятиліття ця проблема набула критичних масштабів. За даними Центру моніторингу внутрішніх переміщень, протягом останніх 10 років кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у світі подвоїлася з 33,3 до 71,1 мільйона осіб. Переміщені особи в Україні складають значну частку цих осіб. Точно оцінити їхню кількість складно: за даними Міністерства соціальної політики України, яке використовує офіційну статистику, кількість ВПО в Україні становить 4,9 мільйона, з яких понад 3,5 мільйона переселилися після 24 лютого 2022 року. Водночас Міжнародна організація з міграції публікує дані про 6,5 мільйона осіб. Обидва ці оцінки свідчать про величезний масштаб примусової міграції. Враховуючи те, що переміщення спричинені війною росії проти України і, отже, мають затяжний або незворотний характер у майбутньому через втрату

житла та руйнування території, значною проблемою, що виникає при регулюванні примусової внутрішньої міграції, є соціальна інтеграція таких осіб у нові громади [64].

Незважаючи на велику кількість досліджень соціальної інтеграції мігрантів, більшість таких досліджень виявилися присвяченими міграції між країнами. Такий акцент у дослідженнях є зрозумілим, оскільки зовнішня міграція пов’язана з численними ризиками. Однак зростаюча інтенсивність примусової внутрішньої міграції привертає більше уваги науковців і практиків до проблеми соціальної інтеграції ВПО, де бар’єри для успішної інтеграції в нові громади також є значними, і їхнє успішне подолання часто ускладнюється впливом як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників. Проблеми інтеграції ВПО в Україні стали особливо гострими з початком повномасштабного російського вторгнення в 2022 році. Деякі ВПО зазнали таких екстремальних подій двічі – спочатку внаслідок окупації частин східних регіонів у 2014 році, а пізніше з початком війни у 2022 році. У цьому контексті ВПО стикаються з численними особистими проблемами (моральними та матеріальними) і змушені адаптуватися до нових громад, що вимагає збалансованих підходів до застосування механізмів інклюзивного розвитку, удосконалення практик місцевого самоврядування щодо ВПО, що сьогодні відображається в наукових дискусіях про проблеми ВПО в Україні. Водночас напрями успішної інтеграції ВПО, а також безстороння комплексна оцінка рівня інтеграції та перешкод, залишаються недостатньо вивченим питанням, що ускладнює вирішення цієї проблеми.

Міграційні зміни в складі населення, які вимагають відповідної реакції з боку державного управління, є одними з найбільш обговорюваних об’єктів економічної науки, особливо за умов критичних змін у безпеці життєвого середовища та праці. Міжнародно-правові інструменти активно використовуються для регулювання негативних змін, а вивчення причин охоплює широкий список факторів комфортності. Наслідки міграції привертають не меншу увагу з огляду як на негативні, так і на потенційні переваги, пов’язані з міграційними змінами у складі громад. Серед типових напрямів таких

досліджень – зміни на ринку праці, особливо щодо працевлаштування високоосвічених працівників, зміни у заробітках, несприятливі для місцевих, та податковий тягар, пов’язаний зі змінами у соціальній політиці. Такі зміни особливо помітні для громад, які залежать від державної фінансової допомоги у формуванні своїх бюджетів.

У дослідженнях, присвячених державному управлінню місцевими громадами та впливу внутрішнього переміщення, значна увага приділяється порушенням планів розвитку громад та соціальної справедливості для місцевих мешканців у різних проявах. Типовими прикладами є дослідження різниць у легкості започаткування та ведення бізнесу, доступності фінансових ресурсів та реалізації соціальної політики. Такі наслідки визначають необхідність вдосконалення стратегій розвитку громад з урахуванням міграції. Імміграція часто порушує принципи соціальної справедливості, закріплені в суспільстві, особливо щодо розподілу соціальних благ за межами гарантованих основних прав для всіх, що призводить до неоднозначних змін у соціокультурному середовищі. Як наслідок, такі зміни часто викликають обмежувальні зсуви в управлінні поза регіональними міграціями і втілюються у вигляді різних бар’єрів для мігрантів.

Такі наслідки, безумовно, набагато яскравіше проявляються в разі зовнішньої міграції. Однак внутрішнє переміщення останнім часом стало важливою моральною, політичною та економічною міжнародною темою, яку часто обговорюють у науковій літературі. Між пов’язаними концепціями межа між ВПО та біженцями часто є тонкою, але відмінності значні. Вони чітко визначені у роботі Дрейпера, згідно з яким ВПО, як і біженці, є примусово переміщеними зі свого постійного місця проживання. Однак, на відміну від біженців, переміщення ВПО відбувається в межах національних кордонів їх країни. ВПО можуть вимагати захисту від свого уряду, в той час як біженці не можуть вимагати такого захисту, оскільки вони розірвали зв’язки зі своїм урядом. Примусове переміщення ВПО не є запланованим і передбачуваним, а

реактивним, оскільки воно викликане руйнуванням стабільних умов для реалізації життєвих планів [65].

Гуманітарний статус внутрішньо переміщених осіб покликаний задовольняти термінові потреби та захищати людей, примусово переміщених в межах однієї країни. Однак, незважаючи на гарантію прав за статусом, існує думка, що, враховуючи тривалі періоди, постраждалі люди сприймають статус ВПО як непотрібний і дискримінаційний інструмент диференціації та маргіналізації, позбавляючи їх соціального громадянства.

Внутрішнє переміщення може відбуватися з різних причин. Так, за даними IDMC, у 2022 році було переміщено 60,9 мільйона людей. Серед них найбільша частка внутрішнього переміщення була спричинена природними катастрофами (53,5%). Решта (46,5% або 28,3 мільйона людей) — це внутрішні переміщення, пов’язані з конфліктами та насильством. За останні 3 роки їх обсяг збільшився на 20,8 мільйона осіб, або майже потроївся. Зокрема, обсяг внутрішнього переміщення в Україні становить 16,9 мільйона осіб через масштабне вторгнення з 24 лютого 2022 року. Внутрішнє переміщення може відбуватися не лише з критичних причин, таких як війна, а й у зв’язку з проектами розвитку (наприклад, будівництво дамб та шахт). Однак точні оцінки кількості переміщених осіб за цими умовно позитивними причинами важко зробити [63].

У зв’язку з внутрішнім переміщенням, яке є реактивним, у населення виникають різноманітні додаткові потреби та проблеми, пов’язані з їхнім задоволенням. Так, за даними Хусієвої та ін., ВПО стикаються з різними викликами, що стосуються їхнього виживання, фізичної безпеки, засобів до існування або обмеженої свободи пересування. Серед найбільших проблем автори називають житло, їжу, медичне обслуговування та працевлаштування. Переллі-Харріс та ін. особливо підкреслюють житло, працевлаштування та доходи як критичні питання для ВПО. Внутрішнє переміщення також викликає таку важливу проблему для постраждалих осіб, як погіршення психічного здоров’я.

Фредеріко та ін. стверджують, що переміщені особи можуть переживати втрату майна та засобів до існування, розлуку з родиною, дискримінацію, порушення прав людини, втрату гідності та надії, а також соціальні та емоційні наслідки. Куделія та ін. виокремлюють проблеми низької залученості ВПО до прийняття рішень у громадах, де вони живуть, зростаючий рівень нетерпимості, коли новоприбулі стають «першими винуватцями», перетворюються на маргіналізовану групу, яка виключена з громадського життя, що є подразником і причиною підвищеної соціальної напруги [14, с.131].

Аналіз публікацій, присвячених ВПО, дозволяє зробити висновок, що проблеми та набір заходів, які використовуються для їх вирішення, в значній мірі залежать від особистих характеристик ВПО. Нгу та ін. рекомендують враховувати такі фактори, як вік, стать, наявність дітей та присутність емоційної чи фінансової допомоги від родичів чи друзів при розробці стратегій соціальної підтримки та адаптації. За словами Михненка та ін., саме індивідуальні характеристики ВПО (стать, основна група на ринку праці, місце походження) повинні враховуватися для розуміння закономірностей переміщення та створення необхідних умов для їхнього повернення. Переллі-Харріс та ін. досліджують причини переміщення, сімейні та мережеві фактори, а також економічний і житловий статус ВПО. Крім того, оцінюються вік, освіта, відстань до лінії зіткнення та щільність ВПО [21, с. 74].

Концепція «соціальної інтеграції» щодо внутрішньо переміщених осіб (ВПО) сьогодні не викликає значних дискусій. У цілому, соціальна інтеграція розуміється як відчуття належності, включення людей у різні види соціальної активності та соціальну згуртованість; як здатність переміщених осіб та приймаючих громад жити в одному середовищі, толерувати, довіряти та підтримувати одне одного, а також мирно співіснувати. У процесі інтеграції (який є довгостроковим процесом) може виникати етап соціальної адаптації, тобто короткостроковий процес подолання шоку, насамперед культурного, спричиненого входженням до іншого культурного середовища, до якого необхідно адаптуватися.

Попри те, що концепція соціальної інтеграції є досить простою і зрозумілою для наукової спільноти, її оцінка викликає суперечки. Вона не має однозначно прийнятого підходу чи, тим більше, набору індикаторів. Такі прогалини можна пояснити специфічними проблемами інтеграції, які можуть виникати в різних громадах, демографічних групах ВПО та в різні дослідницькі періоди. Отже, об'єкт дослідницького інтересу може суттєво відрізнятися.

Таким чином, Куделія та ін. розробили та протестували в пілотних містах України Індекс інтеграції ВПО, який оцінює можливості інтеграції в міських умовах за такими субіндексами: доступ до міської інфраструктури, спроможність міської влади та взаємодія. Цей підхід потребує більш вузької адаптації для оцінки інтеграції за аспектами, які розділяли українське суспільство ще до війни, зокрема, за культурними та іншими напрямами взаємодії в громадах [14, с.55].

Тітар пропонує оцінювати успішність інтеграції ВПО за такими критеріями: доступ до механізмів компенсації майна, доступ до державних послуг (медицина, освіта тощо), засоби для виживання (вода, їжа, житло) та наявність можливостей для працевлаштування та отримання доходу. Одночасно пропонуються окремі індикатори для оцінки успішності інтеграції ВПО: кількість конфліктів і рівень напруженості між ВПО та приймаючою громадою, значення соціальної дистанції, соціально-демографічний та економічний добробут переселених осіб і сімей, відсоток ВПО, які покинули місце переселення.

Певні аспекти інтеграції з наведеного списку також привертають увагу. Крім того, з'являються питання щодо можливості одночасного використання агрегованих індикаторів (наприклад, конфлікти з місцевими жителями, рішення про подальше переселення) та часткових індикаторів (працевлаштування як ознака інтеграції на ринку праці тощо).

Деякі дослідники пропонують вимірювати рівень інтеграції за розривом у так званому «суб'єктивному благополуччі» ВПО та місцевого населення за рівнем соціального добробуту або соціальної ізоляції. Переллі-Харріс та ін. враховують показник суб'єктивного благополуччя як загальне задоволення

життям, що базується на широко вживаному питанні: «Наскільки ви задоволені своїм життям загалом?».

Чуйко та Федоренко пропонують вимірювати ступінь соціальної інтеграції ВПО у місцеву громаду за двома основними параметрами: соціальне благополуччя та соціальна ізоляція, які агрегують показники соціально-економічних, соціально-психологічних, культурно-комунікативних і соціально-політичних елементів.

Критеріями інтеграції є відсутність мотивації повернення до попереднього місця проживання, високий загальний рівень довіри до громади, працевлаштування (наявність роботи), забезпечення житлом та загальне задоволення умовами проживання, високий рівень фінансового стану, неформальне спілкування з представниками громади, ідентифікація з місцевим населенням і високий рівень витривалості. Подібний підхід, але більш узагальнений у двох вимірах – особистісному та у зв'язках із соціальним середовищем – представлений у роботі Мічнека та ін.

Слободян виділяє два підходи до визначення успішності інтеграції ВПО.

Згідно з першим, інтеграція вважається успішною, коли досягнуто довгострокових рішень щодо інтеграції ВПО, які спрямовані на забезпечення захисту і безпеки, умов проживання, доступу до засобів для існування, вирішення питань, пов'язаних із житлом, землею та майном, доступу до документів і участі в громадському житті.

Відповідно до другого підходу, вимірювання інтеграції полягає у порівнянні ситуації ВПО з місцевим населенням, наприклад, за середнім доходом на члена домогосподарства. При цьому інтеграція вважається завершеною, коли ситуація ВПО є співмірною із ситуацією місцевих жителів, враховуючи відмінності у соціально-економічних характеристиках.

Набір розглянутих підходів до аналізу проблеми внутрішнього переміщення та оцінки соціальної інтеграції ВПО певною мірою стосується наукових дискусій про те, які наслідки ВПО приносять громаді: негативні, у вигляді збільшеного навантаження на місцеві бюджети, необхідності внесення

змін до планів розвитку громади, тиску на ринок праці, або ж позитивні, пов’язані з появою нового ресурсу для розвитку та економічним успіхом громад, включно з інтеграцією підприємців із числа ВПО в приймаюче суспільство.

На шляху до соціальної інтеграції провідну роль відіграють місцеві органи влади як основний ініціатор забезпечення прав кожного жителя, який легалізував своє перебування у громаді. У цьому контексті посилюється роль місцевої влади у забезпеченні соціальної відповідальності як місцевих зацікавлених сторін територіального розвитку, так і самих ВПО. Одним із таких аспектів є відповідальність медіа, які можуть представляти ВПО або як жертв, або як загрозу, що було підкреслено у дослідженні Amores et al. [65].

У будь-якому разі немає сумнівів у необхідності оцінки соціальної інтеграції (або, навпаки, ізоляції) внутрішньо переміщених осіб (ВПО), для чого поки що не розроблено надійного методологічного інструментарію, зокрема системи критеріїв оцінки. Незалежно від дослідницьких ідей і цілей, такий методологічний підхід має базуватися на оцінці інтеграції до громад з точки зору дотримання фундаментальних прав і можливості їх використання, а також за межами фундаментальних прав — на оцінці доступу до соціальних та економічних активів (що відповідає ідеям соціальної справедливості), ініціативності у використанні таких можливостей на рівні, не нижчому від рівня використання місцевими мешканцями.

З огляду на зазначене, метою цього дослідження є оцінка поточного стану та перешкод на шляху соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у місцеві громади, що може слугувати основою для подальшого пошуку напрямків вдосконалення місцевого управління у питаннях інтеграції ВПО в нових умовах.

Основною перешкодою, яку слід враховувати при розробці програм і стратегій для зміцнення соціальної інтеграції ВПО, є наявність бюрократичних бар’єрів для задоволення їхніх потреб. Деякі з них можна усунути шляхом відповідних змін у законодавстві (наприклад, обмеження виборчих прав ВПО). Проте більшість з них залежить від ініціатив місцевої влади. Вони можуть бути вирішені за умови своєчасного моніторингу та задоволення потреб ВПО, таких

як надання підтримки у документуванні даних про зруйновані будинки, допомога з влаштуванням дітей до дитячих садків та шкіл тощо.

2.3. Закордонний досвід соціальної адаптації вимушених переселенців

Дослідження особистісної соціальної адаптації в умовах трансформуючого соціального середовища є необхідною умовою для розширення розуміння розвитку суспільного життя як самоорганізуючого механізму. Першочерговими та постійними джерелами адаптації людини є її особистісне прагнення до розвитку, а також радикально трансформуюче соціальне середовище.

Поняття «адаптація» є загальнонауковою категорією, і залежно від того, який аспект соціальної дійсності є предметом розгляду, можна говорити про адаптацію соціальну, біологічну, соціобіологічну, психологічну, хімічну, фізичну тощо. Проблема соціальної адаптації особистості досліджувалася паралельно у культурній та соціальній антропології, культурології, психології особистості та соціальній психології, соціології у зв'язку з питаннями включення людини у нові або змінені умови життя, взаємодії людини та навколишнього середовища, еволюції людини та суспільства, людського життя загалом тощо.

У рамках основних соціологічних теорій багато дослідників намагалися аналізувати сутність соціальної адаптації. Показовим є той факт, що аналізовані поняття не суперечать одне одному, а доповнюють одне одного, наприклад, такі соціологічні напрямки, як розуміюча соціологія Вебера, філософія позитивізму,

Вітчизняна соціологічна наука також містить кілька напрямків до дослідження поняття соціальної адаптації. Так, в рамках діяльного підходу адаптація полягала в включенні індивіда в інші форми життєдіяльності та інші соціальні групи. У межах цього напрямку існують два провідних елементи адаптаційного процесу: соціально-психологічний та професійний. Представники цього напрямку (І.К. Кряжова, І.А. Мілославова, М.П. Будяника, А.А. Русаліна та ін.) намагалися визначити особливості взаємовпливу двох компонентів [30, с. 347].

Інший напрямок у соціології – це динамічна інтерпретація адаптації. В рамках цього підходу виокремлюють прихильників динамічного (процесуального) розуміння, які розглядають адаптацію як процес взаємодії суб'єкта адаптації з зовнішнім середовищем. Згідно з динамічним підходом, адаптація виражається у формі «неперервного комунікативного процесу», в якому люди колективно стикаються з труднощами і, адаптуючись один до одного, виробляють нові способи взаємодії з різними структурними елементами соціального середовища.

Навпаки, М.А. Шабанова, представник інтерактивного підходу до адаптації, визначає її як «…процес і результат взаємодії індивіда (групи) з кардинально змінюючимся соціальним середовищем, в ході якого поступово узгоджуються вимоги та очікування обох сторін, так що індивід отримує можливість виживання (і не лише виживання, а й процвітання), а макросередовище – відтворення та вступ у іншу, зростаючу стадію» [54, с.58].

Наступний напрямок у вивченні адаптації – уявлення її як процесу засвоєння суб'єктом адаптації суспільних цінностей з подальшим формуванням внутрішніх структур людської психіки. Дослідники, які вивчають цей підхід до соціальної адаптації, звертають увагу на те, що процес пристосування до змінених соціальних умов відбувається через засвоєння ціннісних нормативів суспільної структури. Зокрема, Л.А. Гордон вважав, що процес адаптації є психологічним і соціальним освоєнням трансформуючої єдиної системи суспільних відносин (адаптація до нової суспільної структури, політичного режиму), а не лише визнанням окремих її елементів: цінностей, орієнтацій, правил. Автор також розглядає елементи адаптації у соціально-психологічній здатності подолати непередбачену ситуацію переходу від однієї ціннісно-нормативної суспільної системи до іншої (адаптація до перехідної кризи).

Згідно з точкою зору Н.А. Свиридова, адаптаційний процес є незалежною і необхідною інтеграцією індивіда (групи) в нову суспільну структуру та її пізнання з метою взаємного співіснування, в рамках якого формуються умови не

лише для самореалізації особистості, а й для послідовного перетворення самого адаптаційного поля.

Отже, соціальна адаптація – це процес активного пристосування суб'єкта до умов нової соціальної структури, виходячи з генерації загальних прописних правил поведінки, цінностей і норм, внаслідок чого відбувається певна трансформація особистості, яка дозволяє їй ототожнювати себе з носіями ціннісних орієнтацій цієї суспільної системи.

П.С. Кузнєцов обґрунтував підхід до вивчення соціальної адаптації з трьох позицій. По-перше, вивчати адаптаційний процес індивіда як пристосування до навколишнього середовища; по-друге, адаптація виступає як стабільність; по-третє, адаптація відіграє важливу роль у розвитку особистості. В рамках цього підходу соціальна адаптація відображається у внутрішній мотивації прийняття і неприйняття індивідом впливу зовнішніх і внутрішніх факторів життєдіяльності. В.А. Петровський, у свою чергу, рекомендує диференціювати наступні міждисциплінарні підходи до адаптації: по-перше, гомеостатичний підхід, сутність якого зводиться до того, що адаптація – це примусова відповідь особистості на вплив соціального середовища. Кінцева мета адаптації полягає у прагненні організму відновити стан «гомеостазу». Актор адаптації в рамках цього підходу знаходиться в пасивному стані, він має можливість лише пристосовуватись до наслідків впливу зовнішніх умов; по-друге, гедоністичний підхід характеризує процес, головною метою якого є збільшення кількості задоволень і зменшення ступеня страждань суб'єкта адаптаційного процесу; по-третє, прагматичний підхід, що пояснює адаптацію як граничну оптимізацію поведінки адаптуємого. Оптимальною в цьому випадку вважається адаптація, при якій досягається максимальний ефект за найменших витрат [33, с.324].

Т. Шибутані пропонує розрізняти поняття пристосування (adjustment) і адаптації (adaptation). Під адаптацією він розуміє здатність особистості вирішувати проблеми, що виникають у її соціальному житті, тобто зводить адаптацію до процесу інтеграції особистості із середовищем.

Вимушеним мігрантам притаманні тяжкі депресивні установки, що проявляються в еміграційному стані. Процес адаптації характеризується станом орієнтації, визначає ступінь відповідності між очікуваннями і реальною ситуацією. Друга стадія – «оцінка». Адаптивна діяльність мігрантів на даному етапі орієнтована на оцінку нового соціального оточення, передусім етнокультурних відмінностей приймаючої спільноти і соціальних норм. Третя стадія – «сумісність», здійснюється двостороннє відповідність соціального оточення і спільноти вимушених мігрантів. Мігранти відчувають себе більш адаптованими і інтегрованими в життя нового суспільства. Вимушені переселенці та біженці створюють мотивацію досягнення, використовують здебільшого конструктивні методи адаптації, що дає підстави для виділення соціального досвіду як значущого фактора соціально-економічної адаптації.

Важливою перевагою соціальної адаптації мігрантів є їх компактне проживання, оскільки, на думку фахівців, це дає можливість об’єднання ресурсів та зусиль, що підвищує результативність спільної діяльності та вирішення завдань у колективі. Тим не менш, далеко не завжди сила спільності настільки велика, щоб підтримувати стимул до роботи з боку всіх членів групової діяльності. В умовах громадських дій з нечітко розподіленою відповідальністю члени групового колективу схильні приділяти менше часу роботі і більше вимогам, оскільки кожен переконаний, що його внесок у загальний результат є більш значним, ніж у інших, і тому компенсація праці повинна бути вищою. Таке явище часто стає основою формування напруженості між членами переселенської організації, конфліктів між ними, особливо між рядовими членами та її керівниками, що часто суттєво знижує адаптивний потенціал таких поселень.

Вчені психологи відзначають, що в період зміни зовнішніх обставин відбуваються паралельні перетворення в особистості. Раніше зв’язки, які підтримували людину і надавали їй впевненості, виявляються порушеними під тиском прискореного темпу життя. Для того щоб закріпитися у світі на зовсім інших підставах і уникнути процесу порушення адаптації, необхідно стати більш

адаптивним, ніж будь-коли раніше. Дестабілізація адаптаційного стану супроводжується наступними ознаками: пригніченим настроєм, тривогою, занепокоєнням; почуттям безпорадності у подоланні ситуації, адаптації до неї; зниженням ефективності в життєдіяльності; схильністю до перебільшення «мутних» подій.

Соціокультурологічний аспект виражається в соціальній адаптації до традицій і цінностей приймаючої культури, зокрема, чим швидше відбувається адаптаційний процес, тим нижчий рівень конфліктності в суспільстві. Бажання диференціювати себе від сприйнятого як ворожого оточення, утворення протиставлення себе йому, призводить до включення захисного механізму. Знизити дію цього фактора на процес адаптації вимушених мігрантів можна різними способами.

Перший варіант – об’єктивне скорочення культурної дистанції шляхом поєднання оптимальних місць для міграції з соціально-економічної, кліматичної та географічної точки зору.

Другий спосіб – створити для репатріантів більш сприятливі соціально-економічні умови.

Третій варіант – створення для переселенців безпосередньо пов’язаного з ними кола спілкування, функції якого можуть виконувати громадські групи вимушених переселенців. При компактному розселенні відбувається згладжування явища культурної дистанції, до того ж її більший розмір сигналізує мігрантам про необхідність саме такого розселення.

Факторами будь-якого виду міграції можуть бути два основних блоки. Перший виражає вимушені або стресові ситуації у формі громадянських війн, політичних або етнічних переслідувань, міжнаціональних конфліктів, насильницького виселення, природних катаклізмів. Панування стресових факторів міграційних процесів у деяких етнічних групах обґрунтовано впливає на психологічний стан переселенців. У місцях поселення такі міграційні потоки більш згуртовані, ніж за умов добровільної міграції. За умов стресових або вимушених переміщень міграція здійснюється прискорено та стихійно. В таких

умовах переселенець не задумується про своє майбутнє – він лише намагається врятувати своє життя та близьких.

Для ефективної соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів необхідно, як мінімум, дві умови: компенсація тих потреб, які не було можливо компенсувати на новому місці міграції; відсутність негативного впливу, подібного до того, який став стимулюючим фактором міграційного переміщення. Однак ці умови абсолютно не виконуються, оскільки адаптаційний процес є не тільки соціально-груповим феноменом, але й виявом індивідуального рівня. Таким чином, занурення в нове культурне середовище ставить перед кожним індивідом вимогу розробити свою акультураційну стратегію, форми адаптації до умов перебування в новому середовищі, що може проявлятися в зміні самоідентифікації, ціннісних орієнтацій, рольової поведінки вимушеного переселенця. Варто відзначити, що важливим складовим соціальної адаптації є баланс безпеки між приймаючим населенням і вимушеними мігрантами. Завершеною адаптацією вважається стан, коли представник приймаючого суспільства та вимушений мігрант бачать один в одному конкретну людину, а не особу якоїсь соціальної групи, наділену узагальненим, абстрактним образом.

Недержавні організації, чия цільова група – мігранти, у своїй діяльності керуються різними підходами. В умовах широких суспільних роздумів навколо міграційних проблем цілком обґрунтовано, що некомерційний сектор диференційовано розставляє акценти, формуючи свою діяльність з іноземними громадянами. У сфері соціальної підтримки мігрантів виділяються наступні основні напрямки діяльності соціально орієнтованих некомерційних організацій: експертна та аналітична діяльність у галузі міграційних процесів; юридична підтримка та правове консультування різних категорій мігрантів; методична підтримка організацій, що працюють з мігрантами; протидія ксенофобії та пропаганда принципів толерантності серед приймаючого населення; сприяння адаптації представників міграційного співтовариства; гуманітарна або індивідуальна допомога, зокрема фінансова підтримка, надання харчування, засобів особистої гігієни; допомога у поверненні в країну походження.

Пріоритетними критеріями НКО та НГО в роботі з різними групами мігрантів є близькість до цільової групи та невелика ресурсозатратність (собівартість наданої допомоги часто значно нижча, ніж у державних установ), гнучкість (можливість миттєво та ефективно підлаштовуватися під нові вимоги середовища та впроваджувати нові технології допомоги).

Соціальна робота з мігрантами організовується відповідно до головних напрямків державної міграційної політики, метою якої є ефективне управління міграційними потоками для стабільного соціально-економічного та демографічного розвитку держави, збереження геополітичних інтересів, національної безпеки та прав і свобод кожної людини. Соціальна підтримка мігрантів стає основою соціальної роботи в цілому.

А. А. Акмалова, А. В. Дмитрієв, В. М. Юдіна одностайні в тому, що мігранти, через особливості становища на новому місці проживання, є, з одного боку, соціально незахищеною (уразливою) категорією, а з іншого – потенційно важливою для економічного і демографічного розвитку країни категорією населення. Тому держава повинна приділяти особливу увагу соціальній роботі з цією категорією населення [24, с.78].

Досліджуючи закордонний досвід соціальної роботи з вимушеними мігрантами, на мою думку, варто звернути увагу на Фінляндію як країну з найбільш успішними показниками адаптації мігрантів. В останнє десятиліття Фінляндія зіткнулася з значним і диференційованим за своєю структурою процесом вимушеної міграції, представники міграційних потоків спрямовуються до фінської держави через високі соціальні гарантії у вигляді допомоги по безробіттю, оплати оренди житла, безкоштовної медицини, безкоштовної освіти, індивідуально орієнтованого підходу до соціального обслуговування.

Основи фінського законодавства щодо іммігрантів закладаються на принципах надання рівних прав іноземним громадянам та громадянам Фінляндії. Для сприяння адаптації та інтеграції іноземних громадян у життя фінського суспільства уряд країни прийняв Закон про інтеграцію, останні зміни до якого були внесені в 2002 році. Основна мета Закону про інтеграцію — сприяння

інтеграційним процесам, забезпечення рівності та свободи вибору для іммігрантів через надання їм допомоги в набутті знань і навичок, необхідних для повноцінної участі в житті фінського суспільства, а також організація системи прийому та розміщення для біженців і осіб, які шукають притулку в Фінляндії.

Успішна адаптація та інтеграція мігрантів розглядається як важлива умова використання іноземної робочої сили на благо фінської економіки. Родини вимушених мігрантів є не тільки навантаженням на соціальну систему фінської держави, але й дуже продуктивним соціально-економічним ресурсом. На сьогоднішній день фінські влади стурбовані станом соціального забезпечення та охорони здоров'я членів родин вимушених мігрантів. Радник Міністерства соціального забезпечення та охорони здоров'я В. Арреніус зазначає, що мігрантів не можна розглядати «як однорідну групу при вирішенні проблем, пов'язаних зі здоров'ям і соціальним обслуговуванням, потрібні нові форми та методи роботи в етнічному середовищі» [65].

У соціальній роботі з родинами вимушених мігрантів можна виділити низку відмінних рис. Перша особливість полягає в тому, що вся система соціальної роботи з мігрантами у Фінляндії побудована на принципах толерантності. Виховання толерантних відносин є необхідною умовою для повноцінного розвитку людини і, як наслідок, всього суспільства.

У соціальній роботі з переселенцями, крім різних форм допомоги, фінські фахівці у сфері соціального обслуговування реалізують діяльність з формування толерантних установок для успішної взаємодії приймаючого суспільства і мігрантів, що є гарантією стабільного і спільного співіснування в певній суспільній системі. Розглядаючи фінський досвід соціальної роботи з вимушеними мігрантами, можна зробити висновок, що дотримання принципів толерантності не є фактором асиміляції, як відсторонення від традицій і звичаїв рідної етнічної середовища, а є характеристикою міжетнічної адаптації, ознакою якої є прийняття як культури країни походження, так і тієї, з якою особистість вступає в міжособистісну взаємодію.

Інша особливість соціальної роботи з родинами переселенців у Фінляндії – це «спостереження» мігрантів у соціальних службах з моменту прибуття і до повної адаптації в фінському суспільстві, так зване соціальне супроводження. Фахівці з соціальної роботи починають працювати з родинами мігрантів з першого дня їх приїзду і закінчують їх адаптацію протягом трьох років. Соціальне супроводження починається з моменту приїзду мігранта в будь-яке місто Фінляндії, де їм надається весь набір соціальних послуг, починаючи з перекладача на первинному етапі адаптації і закінчуючи наданням невеликого соціального житла з мінімальним набором побутових приладів та меблів. З кожним членом родини мігранта соціальний працівник проводить роботу індивідуально. Таким чином, фінським працівникам вдається контролювати діяльність кожного члена родини, який перебуває в адаптаційному стані, а також його психологічний стан і стосунки в родині.

Адаптація родин мігрантів – це не просто поступове входження в нові життєві умови, а набуття мігрантом знань і здібностей, які дозволять йому брати активну участь у трудовій діяльності та жити повноцінним життям члена нового суспільства – це ще одна особливість соціальної роботи з мігрантами.

У рамках соціального обслуговування фахівець із соціальної роботи підбирає соціальні послуги, які сприяють швидшій адаптації вимушених мігрантів, проводиться соціальна діагностика клієнта на основі таких характеристик: рівень освіти, характер і кваліфікація професійної діяльності, рівень знання мови. Комплексна діагностична процедура проводиться в соціальному закладі або освітньому відомстві, або в бюро з працевлаштування та підприємництва, залежно від територіальної приналежності вимушеного мігранта.

Протягом реалізації індивідуального проекту з адаптації кожному члену родини мігранта призначається допомога на адаптацію, розмір якої залежить від обсягу виконання програми. У разі посереднього ставлення мігранта до виконання проекту (недбале ставлення до вказівок соціального працівника, перешкоджання навчанню на мовних курсах або забезпеченню трудової практики

без поважної причини, неявка на біржу праці) розмір допомоги може бути знижений або її виплата припинена зовсім. Очевидним фактом стає зацікавленість особистості мігранта в продуктивному виконанні вказівок індивідуального проекту.

По закінченні виплати допомоги на адаптацію, якщо за цей час мігрант не знайшов роботу, розглядається питання про подальше матеріальне забезпечення. Згідно з М. М. Івановою «завжди враховується, що мігрант освоїв мову і благополучно отримає можливість утримувати себе і свою родину, оскільки працевлаштування є одним із пріоритетних пунктів плану інтеграції мігрантів. Ідеальний варіант для фінського суспільства – незалежний економічний стан». Проект адаптації вимушеного мігранта включає наступні компоненти: вивчення культури Фінляндії, скандинавських мов, навчання новій спеціальності, здобуття нового професійного статусу, актуального для трудового ринку країни, або перепідготовка, працевлаштування, проведення активного дозвілля, відвідування культурних, інформаційних центрів для спілкування з фіннами, повсякденне спілкування з корінними жителями країни, участь у заходах муніципалітету та соціального центру, знайомство з системою охорони здоров'я та соціального обслуговування, відвідування лекцій та семінарів з політики та економіки Фінляндії [65].

Суттєвим фактом є те, що безпосередня діяльність по адаптації вимушених мігрантів здійснюється не федеральними чи міськими органами влади, а місцевими властями в рамках муніципалітетів, на рівні адміністративного району. Позитивний ефект від такого розподілу повноважень формується в результаті більш глибокого розуміння місцевої специфіки та безпосереднього контакту з самим клієнтом, оскільки кожен переселенець є жителем одного з муніципалітетів фінської держави. У кожному місцевому адміністративному представництві (муніципалітеті) створено приймальне відділення для мігрантів, куди кожен може звернутися за консультативною підтримкою. Варто згадати ще одну форму соціальної підтримки – групи самодопомоги, сформовані в багатьох фінських містах за типом «центрів підтримки», спрямовані на передачу досвіду

або обговорення актуальних питань, що виникають внаслідок міграційних процесів та подальших адміністративних процедур. Спеціалісти з соціальної роботи підкреслюють необхідність відвідування мігрантами подібних організаційних форм для швидшої адаптації в фінському суспільстві, оскільки в центрах підтримки надається допомога в первинній адаптації для сімей мігрантів, а також даються консультації, надається сприяння в підготовці та оформленні дозвільних документів і матеріальної допомоги. Районні відділи за місцем проживання мігрантів надають такі форми підтримки: реєстрація в реєстрі населення Фінляндії, оформлення запиту на біржу праці, пошук орендованої квартири, надання тимчасового соціального житла, влаштування дітей в навчальні заклади, допомога у вивченні медичного обслуговування, допомога в оформленні документів, навчання життєвим навичкам, надання первинної соціально-психологічної допомоги, направлення в різні рекреаційні центри.

Таким чином, соціальна робота з вимушеними мігрантами в Фінляндії демонструє адресний та комплексний підхід, забезпечує диференційовану та поетапну адаптацію, містить індивідуальний проект дій з урахуванням психофізіологічних, професійних, освітніх характеристик особистості. Головним принципом здійснення професійної соціальної діяльності фахівцем з соціальної роботи є формування двостороннього толерантного ставлення як приймаючого суспільства, так і вимушеного переселенця. Відмінним фактом є те, що своєчасні адаптаційні заходи приймаються лише щодо тих осіб, які проживають на території Фінляндії і зареєстровані в якому-небудь муніципалітеті країни відповідно до положень Закону про місце проживання. Важливою адаптаційною характеристикою є своєчасне соціальне супроводження соціальними установами соціального захисту населення сімей переселенців, які вимушено мігрують на територію Фінляндії: соціальне кураторство клієнта здійснюється з перших годин, що сприяє ефективному регулюванню та перерозподілу міграційних потоків. Цей процес забезпечується завдяки тому, що для вирішення ситуації

фінським державою введено всі адміністративні ресурси, а також підключена вся інституційна інфраструктура областей розміщення.

Підсумовуючи можна зробити наступні висновки. Нами було виявлено, що ключовими викликами в процесі інтеграції ВПО є соціокультурна дистанція між переміщеними особами та приймаючими громадами, економічна нестабільність, а також відсутність стабільного житла і працевлаштування. Недостатня фінансова підтримка та обмежений доступ до соціальних послуг ускладнюють процес адаптації, що підтверджується результатами досліджень місцевих і міжнародних організацій.

Водночас адаптаційний процес не є однозначно негативним. Важливим чинником успішної інтеграції є рівень соціальної підтримки та залучення ВПО до громадського життя. Залучення внутрішньо переміщених осіб до місцевих ініціатив, доступ до освітніх і культурних ресурсів, а також інтеграція в місцеві економічні процеси сприяють формуванню почуття приналежності до нової громади.

Також було виявлено, що успішна адаптація ВПО залежить від ефективності місцевих політик, спрямованих на підтримку цієї категорії населення. Взаємодія органів місцевого самоврядування з благодійними фондами, неурядовими організаціями та бізнесом створює можливості для вирішення ключових проблем, таких як питання житла, працевлаштування та соціальна інтеграція.

Таким чином, соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб похилого віку є багатовимірним процесом, що вимагає комплексного підходу, врахування індивідуальних потреб та активної взаємодії між всіма учасниками процесу.

РОЗДІЛ 3
ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

3.1. Особливості реалізації програм соціальної адаптації: порівняльний аналіз

Розглянемо кейс-стаді: Інтеграція внутрішньо переміщених осіб похилого віку в громаді «Злагода»

Громада «Злагода», розташована у Вінницькій області, зіткнулася з напливом внутрішньо переміщених осіб (ВПО) похилого віку після початку масштабної військової агресії Росії проти України у 2022 році. Станом на початок 2023 року у громаді проживало понад 500 ВПО, з яких близько 150 були особами віком понад 65 років. Це створило значне соціальне та економічне навантаження на місцеву інфраструктуру та ресурси.

Проблемна ситуація полягала у тому, що громада «Злагода», яка до війни функціонувала як невелике селище з розвиненою сільськогосподарською інфраструктурою, була не готова до раптового збільшення чисельності населення через наплив внутрішньо переміщених осіб похилого віку. Відсутність відповідної інфраструктури для розміщення людей старшого віку, обмеженість медичних і соціальних послуг, а також недостатня підготовка місцевих органів влади до такої кризи призвели до низки соціальних проблем. Літні люди, які пережили втрату домівок, залишилися без належної медичної допомоги, соціальної підтримки та належного житла. Це спричинило соціальну ізоляцію, погіршення фізичного та психічного здоров’я переселенців і викликало напруженість у приймаючій громаді.

До вирішення проблеми соціальної адаптації ВПО похилого віку в громаді «Злагода» були залучені різноманітні організації та установи, які спільно працювали над подоланням викликів, що постали перед громадою:

Органи місцевого самоврядування відігравали ключову роль у координації зусиль та розробці стратегій інтеграції переселенців. Зокрема, голова громади Іваненко Олександр Петрович очолив міжсекторальну робочу групу, спрямовану на мобілізацію місцевих ресурсів та залучення партнерів. Відділ соціального захисту населення під керівництвом Марії Ковальчук відповідав за облік переселенців, розподіл соціальної допомоги та організацію програм підтримки.

Медичні установи громади також активно долучилися до процесу адаптації. Головний лікар місцевої поліклініки Олексій Гончаренко організував роботу мобільних медичних бригад для забезпечення доступу ВПО до медичних послуг. Значну підтримку надали представники Червоного Хреста, які проводили регулярні медичні огляди та надавали гуманітарну допомогу у вигляді медикаментів та засобів першої необхідності.

Громадські організації стали важливими партнерами у соціальній інтеграції ВПО. Координаторка ГО «Нове життя» Ірина Сидоренко розробила програми для залучення переселенців до громадського життя, організовуючи культурні заходи, майстер-класи та волонтерські ініціативи. Благодійний фонд «Допомога поруч» забезпечував переселенців гуманітарною допомогою, включаючи продукти харчування, одяг і засоби гігієни.

Місцевий бізнес також відіграв важливу роль у вирішенні проблеми інтеграції. Директор агрофірми «Злагода-Агро» Сергій Литвин запропонував робочі місця для ВПО, що сприяло їхній економічній стабільності та зменшенню соціальної напруги. Інші підприємці громади долучилися до програм мікрогрантів, що дозволило переселенцям започаткувати власні справи.

Реалізація рішень в громаді «Злагода» передбачала комплексний підхід до інтеграції внутрішньо переміщених осіб похилого віку. В першу чергу, було вирішено питання житлового забезпечення. Залишені без нагляду будівлі та занедбані об’єкти інфраструктури були перепрофільовані у тимчасові житлові приміщення. Це дозволило створити базові умови для проживання переселенців. Крім того, громада активно співпрацювала з благодійними фондами, які допомогли забезпечити необхідні ресурси для облаштування житла.

На другому етапі були впроваджені заходи медичного обслуговування. Для забезпечення доступу до медичних послуг організували мобільні медичні пункти, які регулярно відвідували місця компактного проживання ВПО. Програма «Доступна медицина» дозволила покрити витрати на ліки та необхідні медичні обстеження для людей похилого віку.

Соціальна інтеграція переселенців стала наступним важливим кроком. Було створено клуб «Тепла оселя», де організовували дозвілля та соціальні зустрічі для ВПО. Переселенців активно залучали до місцевих культурних заходів, майстер-класів і волонтерських проектів, що сприяло формуванню нових соціальних зв’язків та зменшенню ізоляції.

Для підтримки економічної стабільності переселенців були запроваджені програми мікрогрантів для започаткування власної справи. Також організували курси перекваліфікації для людей похилого віку, які бажали працювати, що дозволило їм адаптуватися до нових умов та знайти місце у місцевій економіці.

Протягом року реалізації програми громада «Злагода» досягла значних успіхів у соціальній адаптації ВПО похилого віку. Більшість переселенців знайшли нові соціальні зв’язки, отримали доступ до якісної медичної допомоги та брали активну участь у житті громади. Завдяки партнерству місцевої влади, громадських організацій і бізнесу вдалося створити модель ефективної інтеграції, яка може бути адаптована для інших громад України.

Цей кейс демонструє, що комплексний підхід, міжсекторальна співпраця та активна участь ВПО у житті громади є ключовими факторами успішної соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку.

Проаналізуємо кейс-стаді: Невдала інтеграція внутрішньо переміщених осіб похилого віку в громаді «Дружба»

Громада «Дружба», розташована у Чернігівській області, після початку військової агресії Росії проти України у 2022 році зіткнулася з різким напливом внутрішньо переміщених осіб (ВПО) похилого віку. До середини 2023 року в громаді проживало понад 400 переселенців, з яких близько 120 були особами

віком понад 65 років. Відсутність чіткої стратегії інтеграції та брак ресурсів призвели до значних труднощів у процесі їхньої адаптації.

Проблемна ситуація полягала в тому, що громада «Дружба», яка до війни функціонувала як аграрне селище з обмеженими соціальними послугами, не мала необхідної інфраструктури для прийому великої кількості ВПО. Недостатня кількість житлових приміщень, перевантаженість медичних установ і відсутність належної соціальної підтримки призвели до ізоляції літніх переселенців. Люди похилого віку залишилися без доступу до медичної допомоги, а їхня інтеграція в місцеву громаду була мінімальною.

Спроби залучення різних сторін до вирішення проблеми не дали бажаного результату. Органи місцевого самоврядування, очолювані головою громади Петром Бондаренком, не змогли належним чином організувати координацію дій. Відділ соціального захисту населення під керівництвом Олени Савчук працював із затримками, а документообіг був ускладнений бюрократичними процедурами.

Медичні установи громади, зокрема місцева амбулаторія під керівництвом лікаря Віктора Павленка, не мали достатньо ресурсів для обслуговування новоприбулих переселенців. Через брак медикаментів і персоналу літні люди залишилися без необхідної медичної допомоги.

Громадські організації та благодійні фонди практично не були залучені до процесу інтеграції ВПО. Місцева ГО «Східна надія» під керівництвом Наталії Романенко не змогла забезпечити належної підтримки через відсутність фінансування. Благодійні організації віддавали перевагу іншим громадам із кращими умовами для роботи.

Місцевий бізнес, зокрема агрофірма «Дружба-Агро», очолювана Іваном Лисенком, не виявляв зацікавленості у працевлаштуванні ВПО, що ускладнило економічну інтеграцію переселенців. Відсутність програм підтримки підприємництва серед ВПО похилого віку призвела до їхньої економічної залежності від державної допомоги.

Спроби вирішення проблем у громаді «Дружба» були фрагментарними та неефективними. Житлові питання залишилися невирішеними через відсутність

належної інфраструктури. Частину ВПО було тимчасово розміщено в непристосованих для постійного проживання приміщеннях, таких як шкільні спортзали та занедбані будівлі без належного опалення і санітарних умов.

Медичне обслуговування переселенців було обмеженим і нерегулярним. Через перевантаження місцевої амбулаторії та відсутність мобільних медичних бригад ВПО похилого віку не отримували необхідної медичної допомоги. Програми надання ліків і обстежень не були реалізовані через нестачу фінансування.

Соціальна інтеграція ВПО практично не здійснювалася. Відсутність організованих заходів для літніх людей спричинила їхню ізоляцію від місцевої громади. Клуби за інтересами та соціальні проєкти не функціонували, що призвело до втрати почуття приналежності серед переселенців.

Економічна підтримка ВПО також залишалася на низькому рівні. Відсутність програм перекваліфікації та працевлаштування унеможливила економічну інтеграцію переселенців. ВПО похилого віку залежали від мінімальної державної допомоги, що лише погіршувало їхнє матеріальне становище.

Невдала реалізація програм інтеграції у громаді «Дружба» призвела до поглиблення соціальних проблем серед внутрішньо переміщених осіб похилого віку. Відсутність скоординованих дій між органами влади, медичними установами та громадськими організаціями спричинила ізоляцію літніх переселенців, погіршення їхнього фізичного та психоемоційного стану.

Цей кейс демонструє важливість комплексного підходу до інтеграції ВПО та необхідність ефективної координації між усіма залученими сторонами. Недостатня підтримка з боку місцевих органів влади та громадських організацій може призвести до поглиблення соціальних проблем і збільшення соціальної напруги у приймаючих громадах.

Порівняння результатів двох кейсів громад «Злагода» та «Дружба» дозволяє зробити висновки щодо ключових факторів, що впливають на якість соціальної адаптації осіб похилого віку.

Успішна адаптація в громаді «Злагода» була забезпечена завдяки комплексному підходу, що включав ефективну координацію між місцевими органами влади, громадськими організаціями, медичними установами та бізнесом. Наявність відповідної інфраструктури, доступ до медичних і соціальних послуг, а також залучення переселенців до економічної діяльності сприяли формуванню позитивного середовища для інтеграції.

Навпаки, у громаді «Дружба» відсутність координації між залученими сторонами, брак інфраструктури та медичних послуг, а також мінімальна економічна підтримка призвели до ізоляції ВПО похилого віку, погіршення їхнього фізичного та психоемоційного стану.

Основними факторами, що впливають на якість соціальної адаптації осіб похилого віку, є: наявність ефективної координації між усіма учасниками процесу адаптації; доступ до медичних та соціальних послуг, включаючи мобільні медичні бригади; залучення ВПО до економічної діяльності через програми працевлаштування та підтримку підприємництва; соціальна інтеграція через культурні заходи, клуби за інтересами та волонтерську діяльність; психологічна підтримка та створення умов для збереження соціальних зв’язків.

Ці висновки демонструють важливість комплексного підходу до інтеграції ВПО похилого віку та необхідність врахування всіх аспектів їхнього життя для забезпечення успішної соціальної адаптації.

3.2. Програма соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку в приймаючих громадах

Ця програма спрямована на поліпшення умов життя внутрішньо переміщених осіб похилого віку, які опинилися в нових громадах через військові дії. Її головною метою є створення комфортного середовища для інтеграції таких осіб у соціальне, економічне та культурне життя приймаючих громад.

Забезпечення належних житлових умов для переселенців похилого віку є одним із першочергових завдань програми. Перепрофілювання наявних будівель

під житло, що відповідає потребам літніх людей, забезпечення необхідними меблями, побутовою технікою та засобами особистої гігієни сприятиме покращенню їхніх умов проживання. Також передбачається створення програм соціального житла для тривалого проживання.

Окрім житлових умов, важливо забезпечити доступ до медичних послуг. Організація мобільних медичних бригад дозволить регулярно обслуговувати переселенців, надаючи їм необхідні консультації та лікування. Забезпечення безкоштовного або пільгового доступу до медичних послуг та ліків стане основою для підтримки фізичного здоров'я. Особливу увагу буде приділено психологічній підтримці, що включатиме індивідуальні консультації, групові зустрічі та тренінги зі стрес-менеджменту.

Для соціальної інтеграції переселенців програма передбачає організацію культурних заходів та зустрічей у місцевих клубах. Залучення до участі у громадських ініціативах, святкуваннях та творчих майстернях допоможе літнім переселенцям встановити нові соціальні зв'язки. Активна участь у житті громади також сприятиме формуванню почуття приналежності та зменшенню соціальної ізоляції.

Економічна підтримка є важливим елементом програми. Для переселенців похилого віку будуть організовані курси перекваліфікації, що дозволять їм знайти роботу відповідно до своїх можливостей. Також передбачається підтримка підприємництва через мікрогранти, що дасть змогу розпочати власну справу. Співпраця з місцевим бізнесом сприятиме створенню робочих місць, адаптованих до потреб людей похилого віку.

Програма також включає інформаційну підтримку та правову допомогу. Для цього будуть створені інформаційні центри, де переселенці зможуть отримати консультації щодо своїх прав і можливостей у новій громаді. Юридична допомога охоплюватиме питання оформлення статусу ВПО, отримання соціальних виплат і захисту прав.

Оцінка ефективності програми здійснюватиметься шляхом регулярного опитування переселенців похилого віку. Аналіз отриманих даних допоможе

виявити сильні та слабкі сторони програми, а також внести необхідні корективи для її покращення. Завдяки цим заходам очікується підвищення якості життя переселенців, зменшення соціальної ізоляції та поліпшення їхнього психоемоційного стану.

Одним із основних ризиків є недостатнє фінансування програми, що може призвести до затримок у реалізації заходів або обмеження обсягу послуг. Для подолання цього ризику передбачено залучення додаткових джерел фінансування, таких як гранти від міжнародних організацій та співпраця з місцевим бізнесом і благодійними фондами.

Іншим викликом може стати низький рівень готовності громад до прийому ВПО, що проявляється у відсутності належної інфраструктури або негативному ставленні місцевого населення. Для подолання цього ризику передбачається проведення інформаційно-просвітницьких кампаній серед місцевого населення, спрямованих на формування толерантного ставлення до переселенців та підвищення рівня громадської обізнаності про проблеми ВПО.

Також існує ризик соціальної ізоляції переселенців, що може бути спричинено їхнім небажанням інтегруватися в нове середовище через психологічні травми або мовний бар’єр. Для вирішення цієї проблеми планується організація заходів з психологічної підтримки, а також створення платформ для соціальної взаємодії, які допоможуть переселенцям адаптуватися до нових умов.

Можливі труднощі можуть виникнути і в процесі забезпечення медичних послуг через перевантаження місцевих закладів охорони здоров’я. Для цього передбачено залучення мобільних медичних бригад та укладення угод з приватними медичними установами, що допоможе зменшити навантаження на місцеву інфраструктуру.

Моніторинг реалізації програми є важливою складовою для забезпечення її ефективності та своєчасного коригування. Першим кроком є створення спеціальної робочої групи, що відповідатиме за збір і аналіз даних щодо виконання програми. Ця група включатиме представників місцевої влади, громадських організацій та самих переселенців.

Регулярне збирання інформації відбуватиметься шляхом анкетування переселенців похилого віку, проведення фокус-груп та інтерв'ю. Зібрані дані допоможуть оцінити рівень задоволеності учасників програмою, виявити проблемні питання та визначити напрями для покращення.

Щоквартально будуть підготовлені звіти, що міститимуть аналіз досягнутих результатів, проблеми, що виникли в процесі реалізації, та пропозиції щодо вдосконалення програми. Звіти будуть розглядатися на засіданнях місцевої ради, що дозволить оперативно вносити необхідні зміни.

Для забезпечення прозорості та залучення громади до процесу моніторингу результати будуть оприлюднені на офіційних платформах місцевої влади, а також у місцевих засобах масової інформації. Це сприятиме підвищенню довіри до програми та активнішій участі громади у її реалізації.

Реалізація програми сприятиме не лише інтеграції переселенців у нові громади, а й зміцненню соціальної згуртованості. Це допоможе уникнути можливих конфліктів, забезпечити підтримку та створити стійку систему допомоги для внутрішньо переміщених осіб похилого віку. Програма стане прикладом успішної інтеграції та зможе бути адаптована для інших громад України, що також приймають переселенців.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку дозволило всебічно охарактеризувати процеси, що відбуваються в умовах сучасних соціально-політичних викликів в Україні. Зростання кількості ВПО внаслідок військового конфлікту на сході країни та анексії Криму висвітлило складнощі, з якими стикається ця категорія населення під час інтеграції у нові громади. Особливу увагу було приділено аналізу історико-методологічних аспектів дослідження, визначенню основних понять, методів дослідження та емпіричних результатів.

У першому розділі роботи було проаналізовано історію дослідження соціальної адаптації осіб похилого віку. Встановлено, що еволюція наукових підходів до цієї проблеми відбулася від суто біологічних і психологічних моделей до міждисциплінарного аналізу, що враховує соціальні, економічні та культурні чинники. Було уточнено понятійний апарат дослідження, що забезпечило чітке теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу процесів адаптації. Зокрема, поняття «адаптація», «інтеграція» та «соціальна підтримка» були конкретизовані відповідно до сучасних умов, що дозволило більш глибоко зрозуміти сутність соціальної адаптації ВПО похилого віку.

У другому розділі розглянуто специфіку інтеграції осіб похилого віку засобами соціальної адаптації у приймаючих громадах. Зокрема, було акцентовано увагу на основних труднощах, з якими стикаються ВПО похилого віку, таких як відсутність належних житлових умов, обмежений доступ до медичних послуг, соціальна ізоляція та психологічні труднощі, пов’язані з втратою домівок і близьких. Було проаналізовано фактори, що впливають на успішність адаптації, серед яких визначальними є доступ до соціальних послуг, підтримка з боку місцевих громад, залучення до соціально-культурного життя та індивідуальні чинники, такі як фізичне здоров’я, психоемоційний стан і наявність соціальних зв’язків.

У третьому розділі було проведено аналіз двох кейсів — успішної та невдалої інтеграції внутрішньо переміщених осіб похилого віку в приймаючі

громади. Успішний кейс громади «Злагода» підкреслив важливість комплексної підтримки, активної участі громадських організацій, ефективної координації між державними структурами та залучення місцевого бізнесу. Наявність якісної медичної допомоги, належних житлових умов і можливостей для соціальної взаємодії забезпечила високий рівень адаптації переселенців. Натомість невдалий кейс громади «Дружба» виявив ризики, пов'язані з недостатньою координацією між залученими сторонами, браком ресурсів, відсутністю належної інфраструктури та негативним ставленням місцевого населення до переселенців. Це призвело до соціальної ізоляції ВПО, погіршення їхнього фізичного та психоемоційного стану.

На основі проведеного аналізу було розроблено програму соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб похилого віку, що враховує як позитивний, так і негативний досвід інтеграції. Програма включає заходи з поліпшення житлових умов, забезпечення медичної та психологічної підтримки, соціальної інтеграції через участь у громадських ініціативах і культурних заходах, а також економічної підтримки через створення робочих місць і підтримку підприємництва серед ВПО. Особливу увагу приділено ризикам, які можуть виникнути під час реалізації програми, таким як недостатнє фінансування, перевантаження медичних установ, низький рівень толерантності місцевого населення, та шляхам їх подолання через залучення додаткових ресурсів, інформаційно-просвітницькі кампанії та партнерство з громадськими організаціями.

Висновки дослідження підтвердили гіпотезу про те, що успішна соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб похилого віку залежить від комплексної підтримки з боку державних і громадських інституцій, ефективної координації між усіма залученими сторонами, доступу до соціальних і медичних послуг, рівня соціальної інтеграції у приймаючі громади та індивідуальних чинників, таких як фізичне здоров'я, психоемоційний стан і мотивація до інтеграції. Ефективна державна політика, доступ до необхідних послуг, залучення ВПО до активної участі в житті громади та підтримка з боку місцевого населення

створюють умови для підвищення якості життя цієї вразливої категорії населення.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення державної політики у сфері соціального захисту, розробки програм підтримки ВПО, підготовки фахівців із соціальної роботи та розробки нових підходів до інтеграції внутрішньо переміщених осіб похилого віку. Подальші дослідження в цій галузі мають важливе значення для розвитку ефективних практик соціальної адаптації в умовах сучасного суспільства, що стикається з новими викликами, пов’язаними з внутрішньою міграцією та демографічними змінами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авер'янов В. Б. Демократичні засади державного управління та адміністративне право: монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юридична думка, 2010. 564 с.

2. Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. 668 с.

3. Агарков О. А. Технології соціальної роботи з людьми похилого віку. *Технології соціальної роботи* : навч.посіб. Запоріжжя, 2015. С. 266-280.

4. Алексєєв В. М. Правовий статус людини та його реалізація у взаємовідносинах держави та суспільства в державному управлінні в Україні. *Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в управлінні* : монографія. Чернівці, 2012. С. 151-169.

5. Арутюнов В. Х., Абрамов В. І. Методологія системного підходу та наукових досліджень (дослідницький та інноваційні процеси в державній службі) : навч. метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2005. 178 с.

6. Бабкін В. Д. Соціальна держава та захист прав людини. *Правова держава*. 1998. № 9, 45 с.

7. Бережний Я. В., Слобожан О. В. Методичні рекомендації з використання інструментарію стратегічного планування в роботі органів місцевого самоврядування : науково-виробниче видання; за наук. ред. І. В. Козюри. Київ : «К.І.С», 2010. 28 с.

8. Битяк Ю. П. Адміністративне право України / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 44 с.

9. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. Київ., 2008. 663 с.

10. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту : становлення і розвиток в Україні. Київ : Знання, 2005. 381 с.

11. Васильєва Н. В. Адміністративні послуги – важлива складова державних і муніципальних послуг. *Управління сучасним містом*. 2009. № 33-36. С. 12-18.

12. Гавкалова Н. Л., Власенко Т. А., Гордієнко Л. Ю. Вступ до публічного адміністрування : навч. посібн. / за заг. ред. докт. екон. наук, професора Н. Л. Гавкалової. Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 382 с.

13. Гусов К. Н. Право соціального забезпечення : підручник / за ред. К. Н.Гусова. Київ : Инфра - М, 2007. 328 с.

14. Дембіцька, С. Л. Адміністративні послуги населенню України органами місцевого самоврядування : навч. посібник / за заг. ред. О. І. Остапенка ; м-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. 212 с.

15. Дзюндзюк В. Б., Коротич О. Б., Мельтюхова Н. М. Публічне адміністрування в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. д. філос. н., проф. В. В. Корженка, к.е.н., доц. Н. М. Мельтюхової. Харків : вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2011. 256 с.

16. ДСТУ ISO 9001:2001. Системи управління якістю. Вимоги. Київ : Держстандарт України, 2001. 24 с.

17. Дубенко С. Д. Адміністративні послуги органів виконавчої влади : теоретичні підходи до вирішення практичних завдань. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. Київ : НАДУ, 2008. С. 44 – 48.

18. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

19. Іванова О., Семигіна Т. Система соціального обслуговування та соціальних служб в Україні. *Соціальна робота в Україні : перші кроки* / за ред. В. Полтавця. Київ : КМ Academia, 2000. С. 112 - 129.

20. Ільчанінова, Н. І. Адміністративні послуги як важлива складова діяльності органів публічного управління. *Право та державне управління.* 2018. № 1. С. 16-21.

21. Карпенко О. Г., Романова Н. Ф. Теорія та практика соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Слово, 2015. 408 с.

22. Коваль Л. Доступ до публічної інформації - лакмус для влади. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 136. С. 1-3.

23. Колиушко И. Б., Куйбида Р. О. Административная юстиція. Европейский опыт и предложения для Украины : учеб. пособ. Киев: Факт, 2003. 536 с.

24. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні : монографія. Київ : Факт, 2002. 450 с.

25. Коломоєць Т. О., Лютіков П.С. Адміністративні процедури та адміністративні послуги. *Публічне адміністрування в Україні в умовах реформування* : навч.посіб. Запоріжжя, 2013. 180 с.

26. Коломоєць Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формулювання їх застосування. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36-46.

27. Коломоєць Т. О. Управлінські послуги в контексті взаємодії особи й органів місцевої влади в Україні: концептуальний і нормативний аспекти. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. / редкол.: С. М. Серьогін. Дніпропетровськ, 2002. № 1 (7). С. 178-182.

28. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90 - р. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=90-2006-%F0 (дата звернення:26.09.2024)

29. Король В. М. Вибір технології роботи з людьми похилого віку в сучасних умовах. *Інноваційні підходи до застосування технологій у соціально - педагогічній роботі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 15–16 лютого 2009 р. Черкаси.: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. 240 с. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/n144/N144p084-089.pdf (дата звернення: 02.11.2024)

30. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічні особливості розвитку соціальних послуг людям літнього віку. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць імені І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка. 2010. 512

с. URL: http://www. nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_8/822-828.pdf(дата звернення:14.10.2024)

31. Кунцевич М. П. Надання адміністративних послуг як форма реалізації виконавчої влади. *Держава і право* : зб. наук. пр. : юридичні і політичні науки / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ. 2012. №. 58. С. 248-254.

32. Кухта М. Люди похилого віку очима експертів : труднощі та шляхи подолання життєвих негараздів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 4. С. 119-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2015_4_9(дата звернення:20.10.2024)

33. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. Київ : Каравела, 2017. 366 с.

34. Реформування основних адміністративно-правових інститутів: проблеми теорії і практики : матеріали семінару. Київ, 2003. 52 с.

35. Мацкевіч Ю. Р. Соціальний захист людей похилого віку в Україні : навч. посіб. для ВНЗ. Запоріжжя, 2014. 336 с.

36. Мельтюхова О. М. Аналіз зарубіжного досвіду публічного адміністрування / за заг. ред. О. М. Мельтюхової. Київ : НАДУ, 2018. 65 с.

37. Мущинська Н. Ю. Публічно-приватне партнерство як інструмент сталого регіонального розвитку. URL : http://eprints. kname.edu.ua(дата звернення:11.09.2024)

38. Нижник Н. Р., Гончарук Н. Т. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи : монографія. Київ : Монолит, 2009. 123 с.

39. Новікова О. Інтернатні заклади для людей похилого віку як складна соціально-педагогічна система. *Наукові записки: серія «Педагогічні науки»* : зб. наук. пр. 2010. № 88. URL: http://www.nbuv.gov. ua/portal/soc_gum/Nz_p/88/statti/41.pdf(дата звернення:25.10.2024)

40. Нові стандарти обслуговування. URL : http://kakhovka-rada.gov.ua/ua/novi_standarti_obslugovuvannja(дата звернення:15.11.2024)

41. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Київ : видавничий дім «Ін Юре», 2006. 496 с.

42. Про адміністративні послуги : пропозиції Президента України до Закону України «Про адміністративні послуги». *Голос України*. 2012. № 188. С. 10-22.

43. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 року № 5203-VI. URL : http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?id=4b0c2a42-e20d-4c17-962b-75b66101012a(дата звернення:03.09.2024)

44. Про затвердження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. № 614. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2006-п (дата звернення:09.11.2024)

45. Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України : Постанова правління Пенсійного фонду України від 30.07.2015 р. № 13-1. *Офіційний вісник України*. 2015. № 12. С. 1-7.

46. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-XI. *Офіційний вісник України*. 2014. № 4. С. 1 – 25.

47. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 90-р від 15.02.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 7. С. 25-40.

48. Сіньова Л. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 191-197.

49. Сопко Р. І. Система потреб людини похилого віку (специфіка і суть). *Грані*. 2016. № 10. С. 86-92.

50. Стичинський Б. Право соціального забезпечення : проблеми становлення і розвитку. *Право України*. 2002. № 6. С.87.

51. Степанов В. Ю. Послуги в системі державного управління. *Право та державне управління*. 2015. № 2. С. 104-107.

52. Тимощук В. П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. *Зарубіжний досвід і пропозиції для України* : навч. посіб. Київ : Факт, 2003. С. 150-170.

53. Тимощук В.П. Адміністративні послуги : навч. посіб. Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. С. 50-104 с.

54. Титаренко І. О. Соціальний захист людей похилого віку в Україні : теоретичний аспект. *Вісник Черкаського університету.* 2008. № 3. 161 с. URL: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_soc/2009_4/Titarenko,%20 Ivanenko.pdf. (дата звернення:17.08.2024)

55. Толстоухова А. В., Нижник Н. Р., Гончарук Н. Т. Публічна адміністрація в Україні: становлення та розвиток : монографія. Харків : Монолит, 2010. 340 с.

56. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. Київ : Знання, 2014. 575 с.

57. Чічкань М. Теоретико-правові аспекти захисту громадян похилого віку в Україні. *Підприємництво, господарствово і право*. 2013. № 5. С. 44-46.

58. Шклярська І. Ю. Організація роботи територіальних управлінь Пенсійного фонду України. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2016. № 7 (166). С. 4-9.

59. Шклярська І. Ю. Аналітичні дослідження контингенту пенсіонерів та розмірів пенсій. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2016. № 11 (170). С. 43-44.

60. Шклярська І. Ю. Про реалізацію завдань, визначених Стратегією модернізації. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2020. № 7 (214). С. 4-7.

61. Шклярська І. Ю. Український пенсійний форум: про пенсії та якість життя. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2020. № 12 (219). С. 2-25.

62. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 219 с.

63. Milne A. Promoting good social work with older people and their families. *Researche in practice*. URL:

https://www.researchinpractice.org.uk/media/21ph25uc/promoting-good-social-work-with-older-people-and-their-families-pt-a-web.pdf (дата звернення:18.08.2024).

64. Richardson R., Keyes R., Chen C. (2023). Societal Adaptation to Aging and Prevalence of Depression Among Older Adults: Evidence From 20 Countries. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37078302/ (дата звернення 30.10.2024).

65. Hersen M., Hasselt B. (1996). Psychological Treatment of Older Adults. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4899-0295-5 (дата звернення:19.11.2024).

Декларація

академічної доброчесності

здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Трофименко Аліна Михайлівна, студентка 2 курсу, форма навчання заочна, факультет соціології та управління, спеціальність «Соціальна робота» освітньо-професійна програма «Соціальна робота», адреса електронної пошти alyinatrofimenko@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб похилого віку» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата 04.03.2025 Підпис_____ ПІБ (студент) Трофименко А. М

Дата 04.03.2025 Підпис_____ ПІБ (науковий керівник) Ель Гуессаб К.